

ŞAH MAT

1820-1823 OSMANLI-İRAN SAVAŞI
(SİYASET-HAREKÂT-LOJİSTİK / ORGANİZASYON)

ERALP YAŞAR AZAP

YAYIN NU: 1965
KÜLTÜR SERİSİ: 1066

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-517-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Görselleri:

- Sultan II. Mahmud Portresi: Henri-Guillaume Schlesinger
- Feth Ali Şah Portresi: Mirza Baba İsfahani
- Abbas Mirza Portresi: L. Herr
- İran Serbaz Askeri: Hippolyte Bellange

Son Okuma: Hüseyin Özdemir

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı: VİZYON BASİMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Eralp Yaşar Azap: 1987 yılında doğdu. İlk ve orta tahsilini Ankara'da tamamladı. 2008 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2010 yılında o dönemde Başbakanlık çatısı altında bulunan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde çalışmaya başladı. 2016 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Programı'nda yüksek lisansını, 2021 yılında ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı. Doktora eğitimi sırasında dokuz ay süreyle İran'da akademik araştırmalarda bulundu ve Farsça eğitimi aldı. Çalışmalarını Kaçarlar dönemi İran tarihi, XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı-İran ilişkileri ile Askeri Tarih üzerine yoğunlaştıran yazarın, ilgili dönem ve konularla alakalı ulusal/uluslararası düzeyde kaleme aldığı makaleler, kitap bölümü, tebliğ ve ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır. Yazar halen, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	9
ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	17

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ

1. Savaşa Giden Süreç ve Uluslararası Dengeler	35
2. Savaşın Sebepleri	53
2.1. Van Muhafızı Derviş Paşa'nın İki Ülke İlişkilerinde Yarattığı Gerginlik	53
2.2. Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın Aşiretleri Himayesi ve Neden Olduğu Problemler	59
2.3. Mezhep Farklılığının Siyaseten Kullanılması ve İlişkilere Etkisi ..	65
2.4. Bağdat'ta ve Baban Sancağında Nüfuz Mücadelesi	69

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN HAZIRLIKLARI

1. Askerî Mühimmat ve Malzeme Sağlanması	85
2. Askerî Mühimmat ve Zahire Ulaşımı	93
3. İaşe ve Savaşın Finansmanı	100
4. Askerin Sağlanması	113
5. Orduların Durumu	130
6. Muharebe Sahasının Özellikleri	162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN CEPHELERİ

1. Savaşın Başlaması	179
2. Eleşkirt-Bayezid-Hamur Cephesi	185
3. Muş ve Bitlis Cephesi	189
4. Van Cephesi	198
5. Eleşkirt Bozgunu	206
6. Kars Cephesi	218
6.1. Kars Yeniçeri Ağası'nın İhaneti	226
6.2. Osman Paşa'nın Mücadelesi	231

6.3. Hüsrev Paşa'nın Mücadelesi	240
7. Bağdat Cephesi	250

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BARIŞ GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI VE
ERZURUM ANTLAŞMASI

1. Diplomatik Müzakere Süreci	283
2. İstanbul'a ve Tahran'a Elçi Gönderilmesi.....	301
3. Erzurum Antlaşması	308
SONUÇ	317
KAYNAKÇA	321
EKLER	341
DİZİN	357

ÖN SÖZ

Osmanlı ve İran gibi iki devletin geçmişine dair yapılacak çalışmalar sadece bu devletleri değil, Kafkasya ve Ortadoğu'da yaşayan milletler ile bu coğrafyalarda sonradan kurulan tüm devletlerin tarihini de doğrudan ilgilendirmektedir. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren bir Türk boyu olan Kaçarların hâkimiyetinin başladığı İran'da, XIX. yüzyıla girilmesiyle birlikte tıpkı Osmanlı Devleti'nin siyasi serencamını kurgulayan aktörlerin, aynı amaç doğrultusunda burada da devreye girdiği görülmektedir. XIX. yüzyıl bir anlamda, Osmanlı ve Kaçar Hanedanı'nın siyasi ömrünün tayin edilmesi açısından, bir ortak kader yüzyılı olarak nitelendirilebilir.

Literatürde son yıllarda iki ülkenin müşterek tarihiyle ilgili yapılan akademik çalışmalarda artış yaşanması, bu ülkelerin tarihine ışık tutan arşivlerden istifadenin geçmişe oranla biraz daha kolaylaşmasının getirdiği rahat çalışma ortamının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Yapılan bu çalışmaların büyük çoğunluğunun doğrudan siyasi meselelere değinmesi bizim yönümüzü, iki ülkenin askerî ve diplomatik tarihinde önemli bir aşama olarak görülebilecek ve üzerinde çok fazla durulmamış bir savaşın ele alınmasını cazip hale getirmiştir. Diğer yandan, Türkiye'de son yıllarda revaç bulmaya başlayan askerî tarih çalışmalarının estirdiği cezbedici rüzgârın, bu çalışmaya başlamadan evvel bizi de etkisi altına aldığı söylenmelidir. Dolayısıyla bu çalışma en temelde, iki ülkenin askerî tarih araştırmalarında bir boşluğu doldurması amacıyla hazırlanmıştır.

1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı, Osmanlı Devleti'nin modern bir orduya kavuşmadan önce, sahada kendisini gösterdiği son savaştır. İran da bu savaşla, XIX. yüzyılın başından itibaren başlattığı askerî modernizasyon sürecinde ne aşamaya geldiğini test etme imkânı bulmuştur. Bu savaş, sebep ve sonuçları itibarıyla iki ülke ilişkilerinde yüzyıllardır çözümlenemeyen mezhep ve sınır meselelerinden ticarete kadar birçok konunun doğrudan muhatabıdır ve sonucunda imzalanan Erzurum Antlaşması ile bu savaşın, diplomasi tarihinde önemli bir yeri vardır.

Bu çalışma; giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümü; konu, literatür ve kaynakların değerlendirildiği kısmı içermektedir.

Birinci bölüm, iki ülkeyi savaşa götüren sürece genel bir bakışın verildiği kısım ile Osmanlı ve İran devletlerini savaşa sürükleyen sebeplerin tematik olarak sınıflandırılarak verilmeye çalışıldığı bölümdür. İkinci bölümde, savaş öncesi askeri hazırlık, üçüncü bölümde harekât ve dördüncü bölümde barışın diplomatik müzakere süreci ile antlaşma ele alınmıştır.

Hiçbir akademik çalışma, tek başına yazarının ürünü olmadığı gibi, bu çalışma da birçok insanın katkılarıyla vücut bulmuştur. Bu anlamda, çalışmanın Türkiye ayağının önemli bir kısmında vaktimi geçirdiğim Osmanlı Arşivi ve İsam Kütüphanesi'nin kıymetli çalışanları ile ihtiyaç duyduğum anda bana taleplerimi ulaştıran Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nin fedakâr personeline şükran borçluyum. Bu ilmî merkezlerin dışında, İrcica Kütüphanesi çalışanlarının ve hususen Doğan Deniz'in yardımları da benim için unutulmayacak kıymette olmuştur. Zira yazma sürecinin büyük bir kısmı Covid-19 küresel salgınına tesadüf eden bu tezin nihayete erebilmesine vesile oldular. Eksik olmasınlar...

İran'daki araştırmalarım ve uzun süren ikametim sırasında bana destek olan kıymetli dostlarım Mohammad Hossein Sadeghi, Rovshen Yolchuyev, Kentaro Endo ile her ihtiyacım olduğunda yardımına koşan Mohammad Amin Keikha Shahinpour'a minnet borçluyum. Yine başta Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İran Meclis Kütüphanesi, Esnad-ı Millî'nin değerli personeli ile Dehkhoda Uluslararası Farsça Öğretim Merkezi'nin kıymetli hocaları, elden geldiği ölçüde tezim için gerekli kaynaklardan rahatça istifade etmemi kolaylaştırdılar. Hepsine teşekkür ederim.

Tahran'da bulunduğum süre zarfında, ilmî her konuda görüş alışverişinde bulunduğum ve beni hiçbir zaman kapısından geri çevirmeyen, Tahran Üniversitesi Tarih Bölümü'nün kıymetli hocası Dr. Goodarz Rashtiani ve Kaçar tarihinin önemli uzmanlarından Dr. Golamhossein Zergerinejad ile Tarih Bölümü'nün başarılı öğrencisi Farideh Soleyman da bu çalışmanın araştırma sürecinde bana çok yardımcı oldular. Sağ olsunlar...

Aynı dönemde akademik çalışmalarımı yürüttüğüm birçok ismin de üzerimde hakkı bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'nin araştırma salonunda birlikte ter döktüğüm, içinden çıkamadığım hususlarda çok yardımlarını gördüğüm başta Aydın Kurt, Salih Değirmenci ve Dr. Hasan Ali Çakmak ile birçok konuda çalışmama doğrudan katkı sağlayan kıymetli dostlarım Cafer Sarıkaya ve Dr. Başak Kilerci'ye çok teşekkürler. Keza teknik birçok meselelerin halli için her aradığımda yanımda bulduğum ağabeyim Özer Çevik'e de sonsuz teşekkürler.

Doktora eğitimime başladığım yıllarda kendileriyle tanıştığım, bazı hususlarda bilgilerinden istifade ettiğim, zihnimdeki toz bulutlarını dağıtarak beni yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Kemal Beydilli, Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli ve Doç. Dr. Metin Atmaca'ya, askerî tarih alanındaki kıymetli fikirleri ile kaynaklarını benimle paylaşan Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar'a, son zamanlardaki yoğun mesaisine rağmen çalışmanın sınırlarının belirlenmesindeki katkılarıyla hocam Prof. Dr. Gültekin Yıldız'a ve usanmadan sıkılmadan benimle ilgilenen, çalışmamızı şekillendirip içeriğine çok ama çok değerli katkılar sunan hocam Prof. Dr. Fatih Yeşil'e ayrı ayrı teşekkürler. Ayrıca her ne kadar sürecin sonunu getirememek de çalışma konusunun belirlenmesi ve yazım sürecindeki yönlendirmeleri için Prof. Dr. Yüksel Çelik'e de çok teşekkürler.

Manevi ve akademik son iki teşekkür, hayatımın merkezinde yer alan ve bu çalışmanın her aşamasına doğrudan katkı sunan iki insana... İlki, aynı anda iki doktora tezi yazılmasının vermiş olduğu ağırlığın altında ezilmeden beni yüreklendiren, yer yer kendi çalışmasını bırakarak doğrudan tezime ilgilenen, manevi desteği haricinde bu yolda maddi özveride de bulunan eşim Pınar'a... Bir diğeri, tanıdığım günden bugüne beni hep farklı bir yere koyan, hayatımın her aşamasında var olan, benim için bir hocadan çok ötesi doktora tez danışmanım Prof. Dr. Mahir Aydın'a... İyi ki varlar...

Hazırlamış olduğum bu doktora tez çalışmasının kitap haline gelmesini sağlayıp basımını üstlenen, eserin neşredilme sürecinde büyük emekler sarf eden başta Ötügen Neşriyat ile çalışanları olmak üzere hassaten editörümüz Oğuzhan Murat Öztürk Bey'e ve çalışmayı titizlikle okuyup metindeki düzeltmeleri gerçekleştiren Hüseyin Özdemir Bey'e de kalbi ve sonsuz teşekkürler.

Her akademik çalışma gibi bu çalışma da konuyla ilgili son sözü söyleme iddiasında değildir. Diğer yandan tüm gayretlerimize rağmen çalışmamız, sehven yapılan hataları ve eksiklikleri de içerisinde barındıracaktır. Elbette tüm bunlar, yazarının hanesine yazılmalıdır. Ama biz umalım ki çalışmanın ilme faydası, zararından fazla olsun.

Eralp Yaşar AZAP
İstanbul, 2023

GİRİŞ

1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı'nın çalışma konusu olarak seçilmesindeki sebep, Osmanlı Devleti'nin 1826'da yaşadığı büyük askerî dönüşümden evvel, son devletlerarası savaşındaki askerî organizasyonunun ve İran ordusunun durumunun tahlil edilmek istenmesiydi. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin savaş organizasyonunu, Mora'daki isyan dolayısıyla tam olarak gerçekleştirebildiği söylenemese de bu durum da düzenli orduya geçmeden önceki Osmanlı ordusunun vaziyeti hakkında bizlere bir şeyler söyleyebilirdi. Bu amaç doğrultusunda yapmış olduğumuz çalışmada Osmanlı ordusunun iki ana cephede birden mücadele verdiği İran karşısındaki lojistik organizasyonu, insan seferberliği ve iki ordunun harekât alanındaki mücadelesi ile yapıları incelenmeye çalışıldı.¹ Dolayısıyla çalışma içerisindeki bölümler, ağırlıklı olarak bu incelemeyi destekleyecek biçimde kurgulandı. Bu kurgu, siyasi ve diplomatik yönlerden de tamamlanmaya ihtiyaç duyduğundan iki ülkeyi savaşa götüren süreç, uluslararası dengeler, savaşın sebepleri ve bitişinin de ele alındığı kısımlar, bu çalışma içerisinde yerini aldı. Bu çalışma, ilgili savaşın siyasi ve askerî meselelerine doğrudan odaklanarak farklı dillerde kaynakların kullanımıyla hazırlanan ilk akademik düzeyde çalışma olması nedeniyle hem askerî hem siyasi tarih literatüründe bir yer edinme çabasıdır. Yukarıda zikredilen hususlarla çizdiğimiz ve kurguladığımız çerçeve itibarıyla bu çalışmanın ispata çalıştığı ana argüman, Osmanlı ordusunun İran ordusu karşısında neden tutunamadığıyla sahada kazanmış görünen İran'ın neden masada aynı sonuca ulaşamadığını ortaya koymaktır.

Genel anlamda kaynaklar ve literatür bahsine geçmeden önce üzerinde çalışma yaptığımız savaşın başlangıç yılı, metin içerisinde bir devleti kastederek kullandığımız *İran* lafzı, savaş içerisinde yeniçeri

¹ Bu ana cephelerden biri merkezi Erzurum olan şark cephesiyken bir diğeri de Bağdat cephesiydi. Bağdat haricindeki muharebe alanları, şark cephesi içerisinde bulunmaktaydı.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ

1. Savaşa Giden Süreç ve Uluslararası Dengeler

Sultan III. Selim'in katlinin ardından Osmanlı Devleti'nde tahtın yeni sahibi Sultan II. Mahmud saltanatı boyunca genel olarak yeniçeri ve ayanların isyanları, Sırp ve Yunan ayaklanmalarıyla İran ve Rus harpleri gibi problemlerle meşgul olmuştu.¹ İran'ın Osmanlı Devleti topraklarına saldırmaya başlamasından önceki süreçte ise Eflak-Boğdan'da isyan başlamış² ve Abdullah ibn Suud'un isyanı ancak İbrahim Paşa'nın desteğiyle bastırılabilmişti.³ Sultan II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağının ilgasına kadar (1826) meşgul olduğu asıl kronik problem, selefi Sultan III. Selim'den devraldığı ordunun modernizasyonunda yaşanan aksaklıkların nasıl halledileceği ve dünyada revaç bulan kitle ordularına karşı Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu piyade ordusunun ne şekilde tesis edilebileceğiydi.⁴ Tüm bu sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti'nin karşısına yeni bir problem olarak çıkan İran'da Feth Ali Şah ise yüzyılın ilk çeyreğinde iki büyük Rus savaşı yaşamış, yaşadığı hezimetlerin siyasi ve askerî sonuçlarının altından da bir türlü kalkamamıştı.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin geçilmesiyle zaten gergin olan Osmanlı-İran münasebetleri, İran'ın askerî güç kullanmaya başlamasıyla da farklı bir boyuta taşındı. Bu devletin, Osmanlı Devleti'ne karşı sergilediği saldırgan tutumda, o sıralarda Osmanlı Devleti'ni fazlasıyla meşgul eden Rum Meselesi'nin etkisi olabileceği varsayılyordu.⁵

¹ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, C. 27, Ankara, 2003, s. 353.

² Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 85.

³ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, 2010, s. 42.

⁴ Gültekin Yıldız, "Üniformalı Padişah: II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul", Ed. Coşkun Yılmaz, Avrupa Kültür Başkanlığı, İstanbul, 2010, s. 103.

⁵ Cevdet Paşa, vaziyeti "İranlılar Devlet-i Aliyye'nin eyyam-ı meşguliyetinden istifade etmek üzere fırsat gözetmekte oldukları cihetle Rum fetretinden dolayı Devlet-i Aliyye'nin gavâili artıdıkça onların dahi hırs u tama'ları artmakta ve tavr u muameleleri tebeddül etmekte idi," şeklinde yorumlamaktaydı. Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersaadet, 1301, s. 3. İran, Osmanlı Devleti'nin topraklarına istediği gibi tecavüz etmeyi âdet hâline getirmişti. İki ülke arasında 1820 yılının sonlarına doğru çıkan savaştan önce de bu durum, birçok kez tekrar etti. 1816 yılında Hoy Hanı'nın

İran'ın bu saldırgan tutumu, Şark Seraskeri Rauf Paşa'nın

“Rumeli’nde olan Rum gailisinden bu İran maslahatı dahi Anadolu’da pek aşağı fesad ve gaile değildir,”⁶

ifadelerindeki gibi en başından bu yana ciddiye alınıp mevzu Rus-Rum-İran ittifakı yönünden dahi tahlil edilmeye çalışılmıştı. Nitekim İran, kendisini Osmanlı Devleti’yle savaşa götüren süreçten önce yaşadığı Rus hezimetini, bir ittifak oluşturarak telafi etmek isteyebilirdi.⁷

1814 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin topraklarında yeşermeye başlayan bağımsızlık fikirleri, 1821’den sonra büyük bir isyana dönüşerek Balkanlarda Osmanlı Devleti’ni siyasi ve askerî olarak zorlamaya başlamıştı.⁸ Rumların Mora Yarımadası’nda başlattıkları isyanı bertaraf etmek için askerî kuvvetlerinin büyük bir bölümünü bölgeye gönderen Osmanlı Devleti’nde bu isyanın bazı devletler arasındaki safların sıklaşmasına neden olabileceğini düşünen devlet adamları da vardı.⁹

Van’a, Şehzade Muhammed Ali Mirza’nın da Kirmanşahan üzerinden Bağdat bölgesine saldırıları, İran merkezî yönetimi tarafından hoş karşılanmasa da Anadolu’nun kaynayan bir kazan olması, saldırı haberlerini ileten Baba Paşa’ya mukabelede bulunulmaması emrinin verilmesine sebep olmuştu. Bk. Cevdet, *age.*, C. XI, s. 223-224.

⁶ BOA, HAT. 818 / 37317-B.

⁷ Gavin Hambly, Peter Avery, Charles Melville, *The Cambridge History Of Iran Vol 7 From Nadir Shah to The Islamic Republic*, Cambridge University Press, 1991, s. 312.

⁸ Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul, Babıalı Kültür Yayıncılığı, 2011, s. 27 ve bk. E. A. Grantovski, *Tarih-i İran Ez Zeman-ı Bastan Ta İmrüz*, İntişarat-ı Puyuş, 1980, s. 323. Patrik Germanos’un Rumları savaşa davet etmesiyle Rum İsyanı, dinî ve millî bir yapıya bürünmüştür. Bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara, 2011, s. 112. Ayrıca Patrik Germanos’un Kurtuluş Savaşı ilan etmesindeki öz güveninin, başlayan Osmanlı-İran Harbi’nden kaynaklandığı da iddia edilmektedir. Bk. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Çev. Server Tanilli, Adam Yay., İstanbul, 2000, s. 35.

⁹ Maraş ve Rakka Valisi Mehmet Celaleddin Paşa’nın, Rumların Müslümanlar hakkındaki kötü niyetlerinin bertaraf edilmesi için “yarın kalkacak misillü amade bulunmak” gerektiğini ifade edip Rum İsyanı’nın İran ve Rusya’yı birleştirme ihtimali olduğuna da dikkat çekerek Maadin-i Hümayun Nazırı Mehmet Emin Rauf Paşa ile Musul, Trabzon ve Sivas gibi Osmanlı coğrafyasının jeostratejik noktalarındaki

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumla ilgili değerlendirmeler, şûra meclislerinin de gündemini meşgul ediyordu. Konuyla ilgili istişarelerden sonra Babiali, İran ile yapılan müzakereler ve muhtemel saldırılara karşı alınması gereken tedbirlerle alakalı bir takrir hazırlayıp Sultan II. Mahmud'a arz etti. Bu takrirden baskın görüş, Rusya'nın öteden beri Osmanlı Devleti'ne karşı olan düşmanca tutumundan dolayı, Rumları kendilerine karşı isyana teşvik ettiği yönündeydi. Yine bu takrirden göre Rusya, İran'ı da çıkarları doğrultusunda kullanarak bu devleti Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması için tahrik etmekteydi.¹⁰

İran'ın, Rusya ile 1813 yılında imzaladığı Gülistan Antlaşması'ndan doğan toprak kayıplarını¹¹ telafi etmek için Osmanlı Devleti ile savaşması gerektiğini düşünen ve iki ülkeyi birbirine kırdırıp buradan faydalanmayı uman siyasi aktörün, Rus Elçi Vekili Mazaroviç olduğu söylenmekteydi.¹² 1818 yılında Rusya tarafından İran'la siyasi

idarecilerle irtibatla olunmasının önemine vurgu yaptığı vesika için bk. BOA, C.HR. 75 / 3742. Ayrıca bu fikirlere iştirak edip yine Rumların kötü niyetlerinin defedilmesi için Müslümanların tetikte olması gerektiğini söyleyen ve "İranlı hile ve hud'a ile meluf bir kavim-i leim olub" ifadeleriyle İran'ın dostluğuna güvenilemeyeceğini vurgulayan Rauf Paşa'nın takriri için de bk. BOA, C.HR. 106 / 5258.

¹⁰ BOA, HAT. 795 / 36899. O dönemdeki Rusya'nın gücü ile İstanbul üzerindeki hedefleri hakkında "*Russia and Turkey*" başlığı altındaki bir değerlendirme için bk. *The Times* (London, England), Issue: 11331, Date: Wednesday Aug. 22 1821, s. 2.

¹¹ İran ve Rusya devletleri arasında 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması, İran için tam bir travma olmuştu. İran bu antlaşmayla, Hazar kıyısında çok fazla toprak kaybetmişti. Akabinde Ruslarla 1828 yılında imzaladıkları Türkmençay Antlaşması'yla da İran, sahada kaybetmeye devam etti. İran'ın bu antlaşmalarla Türk ve Ermeni nüfusunun yaşadığı Azerbaycan, Nahcivan ve Erivan bölgelerini kaybetmesi ve Hazar kıyısından büyük oranda çekilmesi, Trans-Kafkasya ve Hazar'ın Rusların tekeline girmesine sebep oldu. Bu durum, göçleri de beraberinde getirdi ve İranlı Ermeniler, daha güvenli bir Hristiyan toprağı olduğunu düşündükleri Rusya'ya göç ettiler. Bk. Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 328-329.

¹² Yahya Kalantari, "Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1976, s. 128. Veliaht Şehzade Abbas Mirza, Rusya ile ilişkilerde ön plandaydı ve İran'ın Rusya karşısında daha önce yaşadığı hezimetini telafi etmek için çok basit görülebilecek sınır hattındaki sorunları, Osman Devleti'ne karşı kullanmaya çalışmaktaydı. Bk. Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980, s. 156.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN HAZIRLIKLARI

1. Askerî Mühimmat ve Malzeme Sağlanması

Savaş sanatı, muharebe sırasında sevk ve idare organizasyonunun iyi yapılmasıyla anlam bulur ve tüm bu organize içerisine asker, silah, mühimmat teminiyle lojistik planlama dâhil olur.¹ Osmanlı Devleti'nin klasik dönem savaş siyasetinde lojistik organizasyonun bir sistematik içerisinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu sistematik içerisindeki unsurlar, genel hatlarıyla: Altyapının dizaynı, seferberlik, harekât, gıda temini ve harp mühimmatının tedarik edilerek bunların cepheye nakledilmesi olarak sınıflandırılabilir.² Bunların arasında önemli bir yer tutan ve olmazsa olmaz bir nitelikte olan askerin savaş meydanında kullanması gereken harp mühimmatının temini, merkezî hükümetin savaş sırasında en fazla zorlandığı hususların başında gelir. Zira cephelere sevk edilmesi gereken harp mühimmatının ve aletlerinin tedarik edilmesi ayrı, sevk edilmeyse ayrı bir planlama dâhilinde yapılmaktadır. Her ikisinin ortak paydası içerisinde yer alan bu işlere ayrılacak bütçe ise planlama dâhilinde çekilen sıkıntıların en büyüğünü oluşturur.

Osmanlı-İran Savaşı da cephelere mühimmat ve harp aleti gönderilmesi konusunda hem para hem malzeme temininde zorluk çekilen savaşlardan biri olmuştur. Merkezî hükümetin hazine yapısında savaş bütçesi için ayrılan ayrı bir kalem bulunmaması³, sanıyoruz çekilen müşkülün temel sebebini bize vermekte yeterli olur.

İran ile iki ana cepheye birden savaşan Osmanlı Devleti'nin hem şark hem de Bağdat'a aynı anda organize bir sevkiyat yapabildiğini söylemek mümkün değildir. İstanbul'dan Karadeniz yoluyla merkezi Erzurum'da bulunan şark ordusuna mühimmat sevkiyatı yapabilen Osmanlı Devleti, aynı organizasyonu Bağdat ordusu için sistemli olarak gerçekleştirilememiş; o bölgeye genellikle insan seferber etme noktasında katkı sağlamaya çalışmıştır. Fakat 1820 Kasım ayının ba-

¹ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, May Yay., İstanbul, 1975, s. 82.

² Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 27.

³ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitapevi, İstanbul, 2007, s. 73.

şında ve 1821 Ocak ayında İstanbul'dan sürat topu, topçu ve arabacı ortası, cephane ve sair mühimmatın Bağdat'a gönderildiği görülmüştür.⁴

Osmanlı Devleti'nin cephede ihtiyaç duyduğu ve tespit edilebildiği kadarıyla İstanbul'dan tedarik edip şark ordusuna sevk ettiği harp mühimmatının başında toplar gelmektedir. Sürat, obüs, çarha ve bal-yemez tipi toplar; şark ordusunda kullanılan top türleri arasındadır. Dergâh-ı Âli Topçuları Ocağından temin edilen sürat ve obüs topları, topçu süvarileriyle birlikte gönderilirken mesafenin uzaklığı dolayısıyla bahşişleri de Hazine-i Âmireden ona göre düzenlenmiştir.⁵ Mesela Kars Kalesi'nin müdafaası için gönderilen sürat toplarının sair malzemesi, mühimmatıyla beraber temin edilip arabaları da Dergâh-ı Âli Top Arabacıları Ocağından alındıktan sonra Ocak Çavuşu Halil Çavuş kanalıyla bölgeye ulaştırılmıştır.⁶ Hüsrev Paşa'nın Erzurum valiliği döneminde yine İstanbul'dan temin edilen çarha toplarının, sınır hattının takviyesi için Kars'a gönderildiği görülmektedir.⁷ Kars, özellikle muhafızı Osman Paşa Dönemi'nde çok yoğun saldırılar altında olduğundan Erzurum'da bulunan şark seraskeri kanalıyla İstanbul, bölgeye top ve mühimmat gönderilmesi için sürekli baskı altında tutulmuştur. Özellikle ilkbaharda bölgeye akınlar düzenlemeyi tercih eden İran'ı püskürtmek için önceden hazırlık yapmayı gerekli gören Osman Paşa kış ayındaki bir arzında Kars Kalesi'nde balyemez, havan ve çarha cinsi topların bulunduğunu fakat bunların işe yaradığını belirttikten sonra bölgeye "cenge yarar" obüs toplarından beş ve yedi çapında⁸ ikişer adet gönderilmesini istemiştir. Osman Paşa ayrıca dört süvari top ustasının gerekli mühimmatla beraber bölgeye ulaştırılmasının da elzem olduğunu belirtmiştir.⁹ Osman Paşa'nın bu

⁴ BOA, HAT. 762/36003; BOA, HAT. 772/36211-B; Kerküklü Resul Hâvî (Efendi), *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdad, 1246, vrk. 166b.

⁵ BOA, C.AS. 198 / 8526-2.

⁶ BOA, A. { MKT. 1619 / 14.

⁷ BOA, HAT. 818 / 37320-N.

⁸ Askerî literatürde topun çapından kastedilen, top namlusunun ağız genişliği değildir. Kastedilen, top mermisi olarak kullanılan taş yahut demirden güllerin kıyye cinsinden ağırlığıdır. Bk. Serdal Soyluer, "Doğu Anadolu'da Bir Osmanlı Top Dökümhanesi: Erzurum Tophanesi ve Yeniden Yapılandırılması Teşebbüsleri", *OTAM*, S. 40, Güz 2016, s. 360.

⁹ BOA, HAT. 816 / 37293-F.

isteği İstanbul'da kabul görmüş ve toplar, ihtiyaç duyulan mühimmat ile birlikte bölgeye sevk edilmiştir.¹⁰

Kars Kalesi de dâhil bölgedeki kalelerin aslında top ve mühimmat açısından hayli eksik olduğu görülmektedir. Bunun dışında mevcut topların falyalarının da harap bir vaziyette olması, bu konuda merkezi harekete geçirmiştir. Erzurum, Kars, Ahıska, Van ve bölgedeki sair kalelerde bulunan topların falyaları, İstanbul'dan gönderilen sekiz falyacı neferinin gayretleriyle tamir edilmek istenmiş ve kendilerine ödenecek ücretin de Erzurum Gümrüğünden karşılanması tercih edilmiştir.¹¹ Kalelerde gerçekleştirilen top edevatının tamirine ilişkin bir diğer örneğe Van Kalesi'nde bulunan yüz dört top kundağının ve tekerlerinin tamiratına dairdir. Bu tamiratın gerçekleştiği ve bütçesinin Van, Adilcevaz ve Erciş köylerinden tedarik edildiği görülmüştür.¹² Ayrıca Van Kalesi'nde bulunan bazı topların çatladığı ve otuz iki adet topun kundaksız olması dolayısıyla sorunun halledilmesi için gerekli amelenin ve kerestenin tedarik edilmesi, yine bölgeden iletilen talepler arasındadır.¹³

Kars Kalesi'nin top mevcudu ve bu topların yapısıyla alakalı W.E.D. Allen-Paul Muratoff'un eserlerinde verdiği bilgiler dikkat çekici olup yukarıda Osman Paşa'nın çizdiği manzarayı doğrular niteliktedir. Bu eserde, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Türklerin elinde sayıca fazla top olmasına rağmen kale toplarının IV. Murad'ın hudutları ıslah zamanında konulduğu belirtilmektedir. Eserde Kars ve Ahıska'nın tabyaları ve hendeklerinin de ele alındığı görülürken bunların XVIII. asrın başından kalma olduğu ifade edilmektedir.¹⁴

¹⁰ BOA, C.AS. 205 / 8620.

¹¹ BOA, C.AS. 178 / 7743.

¹² BOA, C.AS. 359 / 14899.

¹³ BOA, C.AS. 364 / 15081.

¹⁴ W.E.D Allen-Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 24. Esasında bazı arşiv belgeleri, bölgedeki kalelerde tahkimat ve tamirat yapıldığına dair bilgiler vermektedir. Ahıska, Azgur, Hartus, Ahılkelek ve Ardahan kalelerinin tabyaları ve toplarının kundak tekerleri, mümkün mertebe tamir edilmeye çalışılmış hatta Ahılkelek Kalesi'ne bir zahire ambarı dahi inşa edilmiştir. Bk. BOA, A.{ MKT. 1641 / 71; A.{ MKT. 1642 / 22. Fakat Çıldır dâhilindeki kalelerde yapılması planlanan tahkimat ve tamiratlarda bazen problemler çıkmış; Mühendishane-i Hümayundan bölgeye gönderilen personelin, ihtiyaca binaen işi bitirmeden geri döndüğü görülmüştür. Bk. BOA, A.{ MKT. 1642

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN CEPHELERİ

1. Savaşın Başlaması

Uzun bir süredir iki devlet arasında devam eden gerginlik, 1820 yılının sonlarından itibaren yerini “savaş” hâline bırakmış; Osmanlı Devleti’nin iki ayrı bölgesine saldırı planları yapan İran, şark hududundan yapılacak saldırıların askerî idaresini Azerbaycan bölgesini hâkimiyeti altında tutan Naibüs’s-Saltana Şehzade Abbas Mirza’ya, Bağdat bölgesine yapılacak saldırıların askerî idaresini de Kirmanşahan’ı hâkimiyeti altında tutan bir diğer Şehzade Muhammed Ali Mirza’ya havale etmişti.

İran; Revan Serdarı Hüseyin Han’ın öncülüğünde, himayesinde bulunan aşiretleri ve özellikle Zılanlı aşireti mensuplarından oluşan birkaç yüz haneyi Kars ve Şüregel¹ civarına göndererek bunları Osmanlı Devleti’ne karşı tehdit unsuru olarak kullanmış²; tüm çabalarına rağmen Osmanlı Devleti, İran’ı bu tutumundan vazgeçirmeyi başaramamıştı. Zılanlı aşireti, İran’ın emirleri doğrultusunda kervanlara ve diğer aşiretlere saldırılar düzenlemiş; Van Mahmudi’nin³ Abağa nahiyesindeki Yezidi aşireti de bu saldırılardan zarar görmüştü.⁴ Osmanlı Devleti, Hüseyin Han’ın bu saldırgan hareket-

¹ Bir idari bölge ve nahiye merkezi olan Şöregel/Şüregel’in merkezi,Kars’ın Akyaka ilçesinin Çetindurak köyüdür. Bk. <https://nisanyanmap.com/?y=şüregel&lv=&t=&cry=TR&ua=5> (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

² Çelik, *age.*, s. 157. Zılanlı aşiretinin Ağası Hüseyin Ağa, aşiretinden beş yüz kişiyi Revan Serdarı Hüseyin Han’ın da desteğiyle Kağızman ve Şüregel civarına kışlaması için göndermiş ve yörede bir nevi tampon bölge oluşturmaya çalışmıştı. Bk. BOA, HAT. 827 / 37455-İ; Çelik, *age.*, s. 157.

³ Van’ın Gürpınar ilçesinin Güzelsu Mahallesi’dir. Bk. <https://nisanyanmap.com/?y=mahmudi&lv=&t=&cry=TR&ua=5>(Erişim Tarihi: 12.02.2021).

⁴ Şânîzâde, *age.*, C. II. s. 1000. Yezidi aşireti Reisi Çobanoğlu Abdi Ağa gördükleri zarar sonrası, Muş’a gelip yardım talep etmişti. Bk. Çelik, *age.*, s. 145. Bu aşiret, daha evvel Abbas Mirza’nın hizmetinde olmasına rağmen üç yüz kadar haneyle Muş Mutasarrıfı Selim Paşa’ya iltica etmişti. Bk. BOA, HAT. 1314 / 51256. İki ülkenin sınır hattında bulunan bu nahiyede, Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda sürdürmeye çalıştığı hudut/aşiret politikası için bk. Erdal Çiftçi, “Ottoman Policy in the Ottoman-Iranian Borderland during the late 19th Century: The Case of Ebeğe”,

lerinin önünü almak adına aşiretlerin Tahran'da iskân edilmesini ve serdarın azlını istemiş; vaziyet aynı şekilde devam ederse karşılık verileceğini beyan etmesi için İran'da bulunan Sefir Süleyman Efendi'ye de talimat verilmesini kararlaştırmıştı.⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nin tüm çabaları sonuçsuz kaldı ve Hüseyin Han, kardeşi Hoy Hanı Hasan Han ile birlikte Kars'ı aşiretlere yağmalatmayı sürdürdü.⁶

İran, askerleri ve Kürt aşiretleriyle Göle, Pasin, Kağızman, Zaruşat⁷ ve Bayezid'in köylerine saldırmış; ahalinin hayvanlarını ve mallarını yağmalayarak insanları esir almıştı.⁸ Hüseyin Han bu saldırıları, İran topraklarında kışlayan Haydaranlı aşireti mensuplarının Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın himayesine girmesini gerekçe göstererek meşru sayıyordu. Haydaranlı aşiretini kendi tebaası gören İran'ın saldırıları sonucunda gasbedilen malların iadesi için Osmanlı Devleti bir diplomatik girişimde bulunarak Kars Muhafızı Hafız Ali Paşa kanalıyla Şüregel Beyi Şerif'i aracı tayin etmişti.⁹ Ayrıca Erzurum Valisi Hüsrev Paşa aracılığıyla Hüseyin Han ile de diyaloga geçilmiş fakat Osmanlı Devleti, bu diplomatik girişimlerinden de bir netice elde edememişti.¹⁰

History Studies, Vol. 8 Issue:1, 2016, 7-18.

⁵ BOA, HAT. 771 / 36186.

⁶ BOA, HAT. 771 / 36186-A.

⁷ Bugün Kars'ın Arpaçay ilçesini içerisini alan eski bir idari bölge. Bk. *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, s. 63.

⁸ Hoy ve Maku'dan harekete geçen İran ordusu, Bayezid ve Diyadin'e ilk saldırılarını 19 Eylül 1820 tarihinde gerçekleştirmişti. Ermeni kiliselerini de yağmalayarak papazları darp eden İran, özellikle Cucan [Heybeliyurt (köy), Diyadin/Ağrı], Alikur [Bayramyazı (köy), Taşlıçay/Ağrı] ve Kumluca [Kumluca (köy), Taşlıçay/Ağrı] köylerini yerle bir etmişti. Bk. BOA, HAT. 825 / 37413-H; BOA, HAT. 825 / 37413-G. Kars, Pasin, Zaruşat, Kağızman ve Göle'ye saldırılar için bk. BOA, HAT. 771 / 36186-D; BOA, HAT. 1 / 18-B; BOA, HAT. 1 / 18-A.

⁹ BOA, HAT. 1 / 18-F-2.

¹⁰ Erzurum Valisi Hüsrev Paşa, saldırıların gayrimeşru olduğunu ifade ederken Bayezid'den kervanlarla Erzurum'a doğru gelen ahalinin mallarının Zilanlı aşireti tarafından yağmalandığını ve bu malların Revan Kalesi'ne götürüldüğünü, malların iadesinin gerekeceğini ve "olur olmaz madde sebebiyle has u haşak burudetden muhafaza" sözleriyle de lüzumsuz gerginlikten uzak durulması gerektiğine işaret ediyordu. Bk. BOA, HAT. 1 / 18-E.

Saldırılarına devam etmeye kararlı olan İran, Kürt aşiretlerini de kullanarak Hasan Han'ın öncülüğünde Bayezid'e yaklaşım¹¹ Hamur ve Diyadin'in köylerine saldırdı.¹² Planlı olarak Hoy ve Maku'dan harekete geçen İran kuvvetleri akabinde Doğubeyazıt, Taşlıçay ve Adilcevaz dâhilindeki köyleri de yağmalayarak güneye doğru yöneldi.¹³ Muş ve Malazgirt'e saldıracağı anlaşılan İran kuvvetleri¹⁴, Hamur'un bütün köylerini ele geçirdikten sonra Muş'un Bulanık kazasının Yoncalı köyüne ulaştı. Piyonk¹⁵ köyünde bulunan Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın kuvvetleriyle çarpışarak büyük zayıyata yol açan İran kuvvetleri, Selim Paşa'nın da bulunduğu "Çevirme" mevkesine¹⁶ kadar geldi.¹⁷ İran'ın iki yüz parça topla saldırdığı Selim Paşa'nın kuvvetleri hezimete uğradığından¹⁸ kayıpları asgariye indirmek amacıyla bölgeye iki çarha topu ve bin süvari gönderen Erzurum Valisi Hüsrev Paşa¹⁹, muhtemel saldırıları püskürtmek

¹¹ BOA, HAT. 4 / 104-A.

¹² BOA, HAT. 807 / 37195-H-2.

¹³ BOA, HAT. 807 / 37195-C.

¹⁴ BOA, HAT. 807 / 37195-D.

¹⁵ Muş'un Bulanık ilçesinde bulunan bu köyün yeni adı Yemişen'dir. Bk. <https://nisanyanmap.com/?y=piyonk&lv=&t=&cry=TR&ua=5> (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

¹⁶ Bu mevkinin, Muş beylerinin birçoğunun konaklarının bulunduğu alan olduğu ifade edilmektedir. Çevirme'nin hükümet merkezi olarak seçilmesindeki en önemli etkenin ise konunun dağ eteğinde, korunaklı ve çevreye hâkim bir arazi de yer alıyor olması olduğu tahmin edilmektedir. Bk. Fatih Gencer, *Bitlis ve Muş'un Son Beyleri: Alaaddin Paşazadeler*, Libra Yay., İstanbul, 2019, s. 233.

¹⁷ Cevdet, *age.*, C. XII, s. 5. Önce Malazgirt'i yağmalayan İran kuvvetleri, Hasanpaşa köyünü yakarak ardından Bulanık'a yürümüştü. Bk. BOA, HAT. 807 / 37195-C. Revan'dan saldırıya geçen İran askerleri sınırda bulunan "Koçak Gediği"nden, Hoy ve Maku'dan saldırıya geçen İran kuvvetleri ise "Gelman/Gülman Gediği"nden geçerek Osmanlı Devleti topraklarına dâhil oluyorlardı. Detaylar için bk. BOA, HAT. 1264 / 48945.

¹⁸ BOA, HAT. 807 / 37195-G-1,2; BOA, HAT. 1 / 18-I; BOA, HAT. 825 / 37413-İ. Bu çarpışmalar 28 Eylül 1820 tarihinde meydana gelmiştir. Bk. BOA, HAT. 807 / 37195.

¹⁹ Çelik, *age.*, s. 148-149. Hüsrev Paşa, takviye birliklerin arttırılması amacıyla bin süvarininin de Velibaba'dan toplanacağını ve bu askerin ulüfeli ve kapı halkından olduğunu beyan ederken bölgeye zahire ulaştırılması için de Erzurum Mübayaacısı Şerif Mustafa Ağa'ya emir verilmesini istemişti. Bk. BOA, HAT. 825 / 37413-A. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın, Muş'a göndermek için mühimmat ve süvari askeri hazırlığı içinse bk. BOA, HAT. 807 / 37195-A.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞ GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI VE ERZURUM ANTLAŞMASI

1. Diplomatik Müzakere Süreci

Osmanlı ve İran devletleri arasında 1820 yılının sonlarına doğru başlayan savaşta 1821 ve 1822 yılları şiddetli çatışmalara sahne olmuş, 1823 yılına gelindiğindeyse çatışmaların şiddetinin azalmaya başladığı görülmüştü. Esasında her iki ülke de savaş içerisinde bir-biriyle çatışarak bir neticeye varamayacaklarını anlamışlardı. Bilhas-sa İran, iki İslâm devleti arasında tesis edilecek barışın, kendilerine yakışacak bir tavır olduğunu kavramış görünüyordu.¹ Bu doğrultuda Abbas Mirza, savaş sırasında İran tarafından istenmeyen adam ilan edilen Hüsrev Paşa'nın yerine göreve gelen Rauf Paşa'ya yazdığı Farsça mektupta kendisini iki ülkenin evladı gibi gördüğünü söylüyor ve aralarındaki sorunların ortadan kaldırılması için adamı Mirza Hacı Kasım'ı elçi olarak Osmanlı tarafına göndereceğini ifade ediyordu.²

Öte yandan Feth Ali Şah da Davud Paşa ile görüşmesi için Bağdat'a Vakanüvis Muhammed Sadık Mervzî'yi gönderiyor, barışın tesis edilmesi için birtakım şartlar öne sürüyordu. Bağdat bölgesinde çatışmaların durması için Feth Ali Şah'ın dört şartı vardı. İlki, Hane-kin'den Bağdat'a kadar imamların mezarlarını ziyaret için Irak'a giden İranlı ziyaretçilerden "bac" adı altında para alınmamasıydı. İkincisi, Vehhabiler tarafından Kâzımeyn'e götürülen Necef hazinesinin, İran tarafından belirlenecek görevlilere teslim edilmesiydi. Üçüncüsü, Necef ve Kâzımeyn'deki Osmanlı memurlarının hoşgörülülükü, taassupla hareket etmeyen kişilerden seçilmesi ve bu sayede İranlı ziyaretçilere iyi davranılmasıydı. Ayrıca İranlıların şeri işleri de Şii din görevlileri tarafından yapılmalıydı. Dördüncü ve son şart, ceza olarak beş bin tümen altın sikkenin İran'a ödenmesi ve bunun yıllık mutak hâle getirilmesi idi. Bu şartları Davud Paşa'ya ileten Mervzî, onu ikna etmişti. Elçi, akabinde İran'a döndü fakat bu şartların daha sonra tamamen antlaşma hükümlerine yansıdığını görmek mümkün olmadı.³

¹ BOA, HAT. 769 / 36186-G.

² BOA, HAT. 793 / 36838-L.

³ Hidayet, *age.*, s. 7804-7805.

Her ne kadar bazı şartlar öne sürse de görüldüğü üzere sulh için ilk yeşil ışık yakan İran olmuştu. İran'ın, Osmanlı Devleti ile ateşkesi ve barışı tesis etmek için attığı ilk ciddi adım aslında tespitlerimize göre 1822 yılının Ağustos ayında, Eleşkirt'te Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bozgunundan sonraya tesadüf ediyordu.⁴ Osmanlı kuvvetlerinin, İran kuvvetleri karşısında yaşadığı hezimetten sonra İran'ın bu tarz bir adım atması, savaşı önde götüren bir devletten beklenmeyecek bir hareketti. Ancak muharebe esnasında İran askerlerinin, bölgede ortaya çıkan salgından hayatlarını kaybetmeleri ve bu sebeple İran'ın Erzurum'a yürümekten vazgeçerek topraklarına geri çekilmesi, öyle görünüyor ki kendilerini bu adımları atmaya zorlamıştı. Ancak bu konuda tek sebebin bu olduğunu söylemek imkânsızdı. Farsça münşeat mecmualarından elde edilen bilgiler, Abbas Mirza'nın merkezden destek alamadığı için Osmanlı Devleti ile barışa mecbur kaldığı izlenimi de uyandırmaktaydı. Bu durum Abbas Mirza'nın, Mutemedüddeve Neşat'a yazdığı mektupta kendisini göstermekteydi. Her zaman yüz binlik bir bütçeyle kendisinin desteklendiğinden dem vuran Şehzade, ihsanlarının on binlere kadar düştüğünü söyleyerek merkezden para alamadığından dert yamaktaydı. Öyle sanılıyor ki Abbas Mirza'nın merkezdeki muhalifleri, kendisiyle ilgili kara propaganda yaparak Feth Ali Şah'ı etkilemekteydi. Bir görüşe göre muhalifler, Abbas Mirza'nın para sızdırmak için savaş açtığını bile dillendirmekteydi. Netice itibarıyla tüm bu dedikoduların işe yaradığı görüldü ve Abbas Mirza'nın savaşmak için beklediği para kaynağı merkez tarafından kesildi.⁵ Hatta olay

⁴ İran'ın burada attığı adıma ilk ciddi adım dememizin nedeni, bu adımla başlayan sürecin bir süre kesintiye uğrasa da iki ülkeyi barışa sevk etmiş olmasıyla birlikte birçok konunun bu adım sayesinde taraflarca müzakere edilmiş olmasıydı. Yoksa İran, bu adımdan önce de barışı talep eden girişimlerde bulunmuştu. Bunlardan biri, 1822 Şubat'ında Erzurum'a gelip eli boş dönen İran Elçisi Zeynelabidin'in girişimiydi. Daha sonra esir olarak İran'ın eline geçen Said Ağa aracılığıyla da İran, Rauf Paşa'ya barış teklif etmişti. Ancak 1822 Mayıs'ında yapılan bu teklife de Osmanlı tarafı sıcak bakmadı ve birkaç ay sonra İran kuvvetleri, Osmanlı ordusunu Eleşkirt'te bozguna uğrattı. Bk. Kalantari, *agt.*, s. 145, 151, 152; Doğan, *agt.*, s. 83. Sivaslı Said Ağa ile beraber yaklaşık bin kişinin esir alındığı hakkında bk. Dunbuli, *age.*, s. 473.

⁵ Cihangir Kaymakamî, "Metn-i Digeri ez Moahede-i Evvel-i Erzenelrum", *Berresiha-yı Tarihi*, Sal-ı Heştom, Şomare: 5, 1352, s. 20-21. Abbas Mirza'nın,

öyle bir hâle geldi ki Feth Ali Şah, 11 Haziran 1823 tarihinde bu dedikodulardan emin olmak için Azerbaycan'a kadar geldi. Seri bir şekilde sekiz günde Tahran'dan Hoy'a ulaşan Şah, oğlunun Rusların tahrikine kapıldığına inandığını ve kendisini görmesinin onun hayallerini bertaraf etmede işe yaracağını düşündüğü söylendi.⁶ Yaşanan tüm bu gelişmeler neticesinde Şehzade'nin barış konusundaki adımları daha da artmıştı.

İlişkilerin düzeltilmesi için Abbas Mirza tarafından Rauf Paşa'ya gönderilen Mirza Hacı Kasım, Erzurum'a gelmişti. Rauf Paşa, İran'ın bu adımına kayıtsız kalmamak ve İran'ın niyetini net olarak anlamak için elçi olarak gelen Mirza Hacı Kasım'ın yanına Hicabizâde Hüseyin Efendi'yi verdi⁷ ve Erzurum'dan ayrılan heyet, Abbas Mirza ile görüşmek için Hoy'a gitti.⁸

Abbas Mirza, kendisiyle görüşmeye gelen Hicabizâde Hüseyin Efendi'den memnun kalmıştı. Hüseyin Efendi'nin getirdiği takrirde de dostluk sezdiğini ifade eden Abbas Mirza, Rauf Paşa'nın daha önceki seraskerler gibi olmadığını duyduğunu söylemişti. Abbas Mirza'nın önceki seraskerler ifadesindeki hedefi, Rauf Paşa'dan önce iki ülke arasında sürekli gerginliği tırmadığı gözlenen Erzurum'daki idareciler ve özellikle Hüsrev Paşa ile Hafız Ali Paşa'ydı. Abbas Mirza, Hüseyin Efendi'nin sulh murahhası olup olmadığını da sorgulamış; eğer kendisi sulh için görevlendirildiyse bunun taraflarına bildirilmesini rica etmişti.⁹

Hüseyin Efendi'nin, Abbas Mirza ve heyetiyle yaptığı mülakat, İran'ın içerisinde olduğu savaşa ve barışa nasıl baktığının görülmesi açısından önemlidir. Çünkü Abbas Mirza bu görüşmede söyledik-

Kaymakam'ın hattıyla Eminüddele Sadrazam'a gönderdiği mektup da barışa giden süreçte parasızlığın önemli bir etken olduğunu göstermekteydi. Rauf Paşa'dan Osmanlı'nın uşağı olarak bahseden Mirza, parasızlıktan Rauf Paşa'ya elçi göndermek zorunda olduklarını beyan etmekteydi. Mendelicin ve Bayezid'in teslimiyle Şehrizar ve Baban'ın da Osmanlı Devleti'nin elinde kalacağından türken Şehzade, çaresizliklerinin sebebini yine parasızlığa bağlamaktaydı. Kaymakamî, İran için istenilen şartlarda barış yapılamamasının sebebini, parasızlıktan kaynaklanan çaresizlik olarak ifade etmektedir. Bk. Kaymakamî, *agm.*, s. 22-23.

⁶ Kaymakamî, *agm.*, s. 24-25.

⁷ BOA, HAT. 793 / 36838-J.

⁸ Kalantari, *agt.*, s. 156.

⁹ BOA, HAT. 801 / 37089-H.

SONUÇ

Yüzyıllardır doğuda birbiriyle mücadele eden iki devlet arasındaki savaş, 1820 yılının sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin "şark" ve "Bağdat" sınırındaki çatışmalarla başlamış; 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile sona ermişti. Aslında her iki devlet de bu savaşa başlarken büyük kazançlar elde edemeyeceğini çok iyi bilmekteydi. Nitekim savaş sonucunda imzalanan antlaşmaya bakıldığında bu durum açık bir şekilde görölmektedir. Ancak askerî açıdan Osmanlı Devleti'nin başarısız olarak nitelendirilebileceği bu savaşın, antlaşma hükümlerine bakılınca bu devlet açısından zararsız hatta neredeyse kârlı sonuçlanması dikkat çekici olmuştu. Askerî olarak rakibine üstünlük sağlayan İran açısından da birkaç husus haricinde neredeyse kazançsız sonuçlandığını söyleyebileceğimiz savaşın, bu şekilde neticelenmesinin sebepleri bulunmaktaydı.

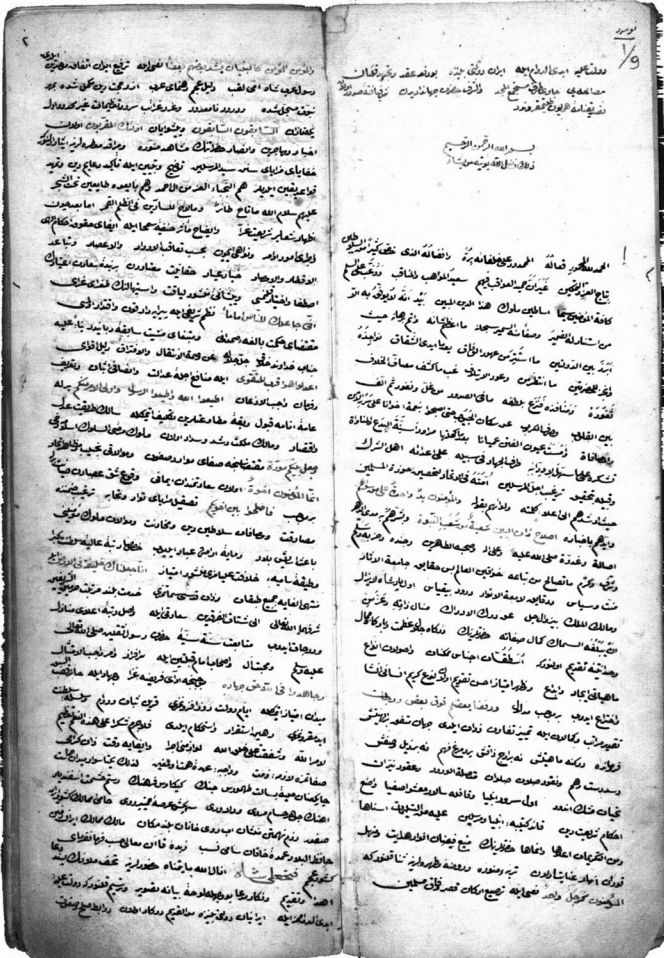
İran, Rus diplomatlarının etkisi altındaydı ve bu diplomatlar, savaşın alevlenmesinde aktif rol oynamışlardı. İngiltere ise kendine yarayan bir siyasi iklimi tesis etmek maksadıyla iki devleti de savaşı bitirmeye teşvik etmişti. Gerek Rusya'nın gerekse de İngiltere'nin en başından bu yana savaşı takip ederek sürece istedikleri şekilde müdahale etmeye çalıştıkları göz önüne alındığında, İran'ın savaş sonucunda büyük siyasi kazançlar elde edememesinin neden ya da nedenleri daha iyi anlaşılabilir. Zaten savaş, toprak elde etmek üzerine çıkarılmış bir savaş değildi ve özellikle Rusya için hedef, Osmanlı ve İran'ın siyasi ve askerî olarak yıpratılmasıydı. Bunun da başarıya ulaştığı, savaş sonrasında her iki devletin yaşadığı siyasi ve askerî gelişmelere bakıldığında net olarak görölmekteydi.

Ordusundaki birtakım eksikliklere rağmen İran'ın, genel olarak Osmanlı ordusuna üstünlük sağladığını söylemek lazımdır. Yukarıda sayılan dış sebepler haricinde bizce bu sebeplerden birisi de İran'ın bu savaşı, Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak değil siyasi hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak görmüş olmasıdır.

EKLER

EK-1: Erzurum Antlaşması (Türkçe), BOA, A. {DVN.DVE.d. 43 / 1.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.DVN.DVE.d 043/1

DİZİN

A

Abağa 61

Abbas Mirza 37, 38, 44, 47-53, 60, 61, 64, 65, 68, 79-81, 88, 130-146, 157, 158, 179, 183, 184, 189, 191-197, 199, 200-203, 205, 206, 209-216, 239, 245, 246, 251, 260, 275, 277, 279, 283-294, 297, 298, 302, 305-307, 309-311, 318, 324, 325, 334, 335, 336, 338

Abdullah Han Demavendi 146

Abdullah ibn Suud 35

Abdullah Paşa 73, 74, 123, 174, 185, 253, 254, 263, 265-271, 275

Abdurrahman Paşa 71, 72, 74, 79, 150, 151, 193, 251

Abdülhamid Paşa 51, 52, 161, 182, 185, 186, 187, 188, 207, 216, 302

Acara Mütesellimi Ahmed Bey 111

Acem 52, 130, 144, 192, 193, 208, 213-215, 224, 227, 228, 232, 237, 238, 245, 250, 252, 253, 255, 258, 261, 266, 267, 269, 273, 274, 276, 277, 279, 287

Adabağ 63

Adana 77, 98, 122, 126, 268

Adilcevaz 60, 61, 62, 63, 87, 95, 96, 164, 166, 168, 181, 182, 193, 197

Afgan 69, 142

Afşarlı Nadir Şah 65

Ağa Muhammed Şah 48, 49, 131, 337

Ağa Mustafa 50, 68, 199, 200, 306, 307, 308

Ağrı 62, 163, 164, 165, 168, 180, 212

Ağrı Dağı 168

Ahılkelek 87, 118, 225, 238

Ahıska 87, 88, 90, 118, 126, 172, 173, 219, 223, 225, 226, 228, 327

Ahiçelebi 128

Ahlat 63, 89, 95, 164, 165, 166, 168, 182, 193, 194, 197, 198, 201, 207

Ahlat İskelesi 89, 95, 166

Ahlatşahlar 95

Ahmed Ağa 68, 202, 239, 264

Ahmed Efendi 47, 200

Ahmed Paşa 56, 57, 147, 219, 223, 226, 237, 240, 251, 255, 256, 265

Akdeniz 42, 133, 171, 300, 320, 339

Akil Aşireti 155

Aksaray 98, 126, 204, 305

Akşehir 97, 98, 122, 216

Alaaddin Ocağı 190

Alaaddin Paşazadeler 181, 190, 330

Alaca 98

Aladağ 98, 168

- Alaeddin Paşa 111, 164
 Alanya 99
 Albak Kalesi 89, 167, 184, 205, 206
 Alikur 180
 Ali Paşa 45, 56, 58, 72, 73, 78, 111, 129, 161, 162, 173, 180, 201, 207-211, 216, 217, 223, 225-227, 234, 237, 239, 254, 272, 273, 278, 285, 286, 303
 Ali Rıza Bey 107, 108
 Alman 149
 Al-Ubeyd Aşireti 155
 Amanullah Han 79, 272
 Amasya 49, 98, 99, 107, 115, 126, 207, 221, 233, 235, 264, 334
 Amedee Joubert 133
 Anadolu 36, 86, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 107, 110, 112, 115, 116, 118-121, 125, 127, 150, 156, 157, 158, 160, 163-165, 167, 168-170, 172, 189, 190, 239, 274, 276, 278, 302, 329, 331, 336, 337
 Andrea 136
 Ankara 35, 36, 39, 40, 42, 48, 49, 51, 53, 59, 60, 64, 67, 70, 87, 95, 97, 98, 107, 126, 133, 137, 159-161, 172, 173, 191, 309, 313, 323-330, 332-334, 336-338
 Antakya 92, 171
 Antep 98, 106, 122, 125, 210, 264
 Arabacı 111, 155, 220
 Arap 66, 67, 156, 157, 269, 270, 276, 330
 Arapgir 98, 218, 233, 234
 Aras Nehri 169
 Ardahan 87, 173, 222, 225, 226, 238
 Arnaut 128, 156
 Arpaçay 169, 180, 233, 234, 235, 237, 238, 241, 243, 246, 250
 Asakir-i Mansure 159
 Asiye Hanım 48, 49
 asker 18, 19, 22, 30, 43, 45, 57, 58, 61, 63, 79, 85, 99, 102-105, 108, 110, 114-120, 122-129, 134, 140, 141, 143-145, 150, 152, 153, 157, 158, 160, 161, 164, 174, 186, 188, 189, 192, 193, 197, 199, 200, 203, 207, 208, 210, 211, 214, 216-226, 232, 234, 235, 236, 238, 240, 243-247, 249, 250, 253-255, 264, 265, 266, 268, 269, 272, 273, 276-278, 319, 320
 Asker Han 40, 54, 196
 Asker Han Afşar 54, 196
 Aslandüz Muharebesi 139
 aşiret 60-64, 116-119, 121, 130, 141, 144-146, 154-158, 160, 161, 179, 182, 189, 208, 218, 262, 264, 265, 269, 270, 274, 295, 312, 319
 Aşkale 92, 172
 Ataullah Efendi 23, 105, 106, 107, 108, 207, 208, 235
 atebât 66, 311, 314
 Atebât-ı Aliye 66, 67
 Auguste Bontemps 136
 Avrupa 27, 35, 39, 42, 44, 46, 50, 101, 131, 132, 139, 148, 339
 âyan 114, 158
 Ayasofya 73
 Aydın 12, 13, 24, 40, 52, 59, 60, 98, 99, 117, 126, 172, 262, 325
 Azeban 95
 Azerbaycan 37, 39, 47, 48, 131, 135, 136, 138, 139, 141-145, 157, 169, 179, 182, 258, 285,

- 289, 292, 293, 295, 301, 312
Azgur 87
- B**
- Babanlar 70, 71, 325
Baban Sancağı 69
Baba Paşa 36
Babialı 36, 37, 273, 277, 278, 335
bac 68, 283, 311
Bafra 122
Bagaran/Bagaryan 169
Bağdat 17, 24, 27, 28, 36, 43, 44,
46, 47, 66, 68, 69, 71-81, 85,
86, 92, 93, 100, 103, 104,
118, 119, 12-124, 129, 141,
143, 144, 146, 154-158, 162,
164, 171-175, 179, 215, 234,
251-280, 283, 286, 287, 297,
299, 300, 302-304, 308, 311,
314, 317-320, 335, 339
Bağdat ordusu 85, 100
Bahçekapısı İskelesi 91
Bakuba 174, 175, 273
Bala Kurdi 61
Balkanlar 40, 301
balyemez 86, 136, 150, 209, 232
Bane 271
Banuki 61
Barazi/Berazi aşireti 264
Bardız 170, 242
Baron de Tott 147, 148
barut 89, 90, 91, 132, 135, 203, 208,
219, 236
Baruthane 225
Basarabya 39
Basra 24, 44, 67, 172, 174, 258, 259,
276, 277, 300, 335
Basra Körfezi 67, 174, 300
Basra Mütesellimi Ebubekir Ağa
277
- Başimi 61
Başkale 165, 167, 340
Başkılan 206
Baştüfekçi 112
Batum 94
Bayburt 91, 92, 114, 171, 172, 222
Bayezid 51, 60, 61, 90, 117, 160,
161, 168, 180-182, 185-189,
192, 197, 198, 200, 206, 207,
216, 221, 223, 224, 240, 241,
243, 244, 285, 287, 332
- Bayramyazı 180
Bazyan 174, 253
Bedre 262
Behlül Paşa 51, 161, 185, 186, 187
Behram Paşa 55, 57, 264, 265, 268,
269, 271, 273, 274, 276, 277
- Belbas/Bilbas aşireti 270
Beni Lam aşireti 262
Bereketli Madeni 126
Bernard 135
Beypazarı 99
Beyşehir 98, 122
Bilbas aşireti 119, 270
Birecik 171, 264
Bitlis 60, 63, 96, 160, 166, 168, 170,
181, 189, 190, 195, 196, 197,
200, 330
- Boğazlar 42
Bohtan 70
Bolu 98, 99, 126, 305
Bombay 44, 259
Bozok 48, 98, 99, 106, 107, 116,
122, 164, 255
Bozoklu Osman Şakir Efendi 73
Britanya 41, 44
Bulanık 54, 88, 164, 168, 169, 181,
182, 217, 333
- Bursa 98, 99
Buşehr 260

Bükreş Antlaşması 39, 40, 301

C

Caf Aşireti 271

Cafer Han 291, 294, 295

Caferilik 66

Camille Trezel 135

Canik 99, 100, 102, 106, 107, 111,
114, 121, 122, 127, 193, 199,
201, 218, 219, 222, 224, 225,
234, 241, 245, 246, 248

Canik Muhassıl Vekili Osman 224,
225

Cari Kalesi 79, 184, 199

Cebeci 220

Cebehane 89, 91, 93

Cebehane-i Âmire 91

Celaleddin Mehmed Efendi 74

Cevizlik 91, 92, 172

Charles Christie 138

Cidde Valisi İbrahim Paşa 129,
253, 276, 278

Cizre 70, 117

Claude August Court 132

Claudius James Rich 76

Comte de Bonneval 147

Cucan 180

Ç

Çaldıran 47

Çamardı 126

Çamurlu Çayırı 206

Çankırı 98, 107, 126

çarha 86, 88, 150, 181, 209, 219,
232

Çarsancak 122

Çeçenzade Hasan Paşa 51, 161,
188, 189, 240

Çehrik Kalesi 184

Çemişgezek 98, 99, 107, 204, 209,
250

Çemişgezek Voyvodası Ahmed Bey
209, 250

Çermik 219

Çeşme 47, 147, 335

Çevirme Mevkisi 181

Çıldır 87, 118, 126, 172, 173, 199,
219, 222, 223, 226, 230, 237,
238, 240, 247, 327

Çıldır Valisi Ahmed Paşa 219, 223,
226, 237, 240

Çıplaklı 170

Çin 257, 258

Çirmen 127, 128

Çirmen Mutasarrıfı Salih Paşa 128

Çobanoğlu Abdi Ağa 61, 179

Çors 60, 61, 182

Çorum 98, 102, 107, 122, 126, 245

D

Darcy Todd 139

Davud Paşa 28, 68, 72, 73, 75, 76,
77, 79, 80, 118, 129, 154,
155, 156, 157, 162, 251, 253,
254, 255, 256, 257, 258, 259,
262, 263, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 283, 297, 302, 304, 319,
320, 326

Defterdar 106

Deli Abbas 174, 175, 256, 257, 263,
264

delilan 124, 210, 213, 244

Delilbaşı 112

Denizli 99

Dergâh-ı Âli Top Arabacıları Ocağı
86

Derik Kalesi 183, 204

- Derviş Mehmed Paşa 68, 69
 Derviş Paşa 53, 54, 55, 56, 57, 58,
 64, 69, 183, 201, 329
 Develü/Devellü boyu 49
 Devletşah 47, 49, 257, 261, 262,
 334
 Diğor 169
 dirhem 103, 104, 220, 236, 305
 Divriği 98, 99, 106, 107, 122, 218,
 219, 234, 246
 Diyadin 168, 172, 180, 181, 182,
 189, 197
 Diyale Nehri 174, 253
 Diyarbakır 60, 70, 117, 170, 196
 Diyarbekir 57, 60, 61, 98, 104, 106,
 122, 159, 160, 162, 202, 253,
 264, 265, 267, 272, 273, 332
 Doğu Anadolu 86, 96, 156, 160,
 163, 164, 167, 168, 189, 190,
 329, 331, 336
 Doğubeyazıt 164, 168, 181
 Doğu Toroslar 173
- E**
- Edirne 40
 Edremit 95
 Eflak-Boğdan 35, 301
 Eğin 107, 219
 Elburz Dağları 43
 Eleşkirt 51, 60, 163, 172, 185, 188,
 197, 198, 200, 206, 207, 208,
 209, 210, 211, 212, 213, 214,
 216, 217, 218, 231, 247, 248,
 273, 284, 287, 289, 307
 Eleşkirt Kalesi 163, 208, 209, 213
 El-Kanun Fî't-Tıb 314
 Elmaspaşazade Abdurrahim Bey
 58
 Eminüddevle 285, 303
 Eminüddevle Abdullah Han 303
 Erbil 254, 255, 264, 268, 270, 273,
 275, 277
 Erci Kalesi 167
 Erciş 55, 61, 62, 63, 64, 87, 95, 96,
 164, 165, 166, 168, 182, 193,
 197, 200, 201, 205, 206
 Erciş Kalesi 55, 165, 201
 Erçek 56, 165, 167, 203, 204, 205
 Erivan 37, 143, 260
 Ermenek 98
 Ermeni 37, 180, 216
 Ermenistan 50, 169, 331
 Erzincan 114, 116, 122, 170, 219,
 220, 241, 242
 Erzurum 11, 17, 19, 21, 26, 47, 50,
 51, 52, 55, 56, 57, 58, 64, 68,
 80, 81, 85, 86, 87, 88, 90,
 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99,
 101, 102, 105, 106, 107, 108,
 109, 110, 116, 118, 123, 127,
 128, 157, 158, 159, 160, 161,
 163, 164, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 180, 181, 183, 184,
 185, 186, 187, 188, 189, 191,
 192, 194, 195, 198, 199, 200,
 201, 202, 203, 207, 209, 210,
 212, 215, 216, 218, 219, 221,
 222, 227, 228, 229, 235, 238,
 239, 240, 241, 242, 243, 248,
 249, 250, 284, 285, 286, 288,
 291, 292, 293, 294, 302, 304,
 305, 306, 308, 309, 310, 313,
 314, 315, 317, 325, 329, 331,
 333, 336, 337, 341, 344
 Erzurum Ambarı 105
 Erzurum Antlaşması 11, 21, 51, 52,
 186, 306, 308, 309, 310, 313,
 317, 325, 341
 Erzurum Gümrüğü 87, 110
 Erzurum Mübayaacısı Şerif Musta-

fa Ağa 181
 Erzurum Müftüsü Salih Efendi 184
 Esad Efendi 23, 51, 108, 292, 293,
 294, 297, 301, 302, 305, 308,
 309, 313, 335, 339
 esir 48, 180, 192, 196, 236, 238,
 239, 243, 279, 284
 Eskişehir 98, 161
 Esterabad 48
 Eşkidan Kalesi 167
 eyaletli 125, 203

F

falya 87
 falyacı 87
 Fars 42, 43, 44, 129, 257, 278, 312,
 323
 Farsça 5, 12, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 29, 31, 46, 50, 73,
 75, 76, 79, 97, 138, 140, 141,
 143, 196, 197, 216, 231, 251,
 257, 258, 259, 272, 283, 284,
 289, 291, 299, 306, 307, 309,
 310, 313, 327, 328, 331, 332,
 336, 338, 344
 Fars Körfezi 42, 43, 44
 Faş 93, 159, 225
 Faş Kalesi 93, 225
 Fatsa 122
 Fazlali Han Kovanlı 146, 272
 Feth Ali Han Kaçar 54, 204
 Feth Ali Şah 24, 35, 37, 38, 41, 43,
 45, 47, 48, 49, 51, 68, 77, 79,
 130, 132, 133, 137, 145, 196,
 251, 253, 260, 261, 267, 268,
 272, 275, 283, 284, 285, 292,
 296, 297, 303, 305, 306, 307,
 310, 331, 336, 338
 Feyli aşireti 262
 Fırat Nehri 70, 171, 196

Finkenstein Antlaşması 41
 firari 132
 fişek 89, 90, 91, 203, 222, 242
 Fransa 39, 41, 42, 44, 45, 131, 133,
 136, 138, 147, 148, 300
 Fridland Muharebesi 42

G

Galib Efendi 40
 Gardane 29, 42, 49, 132, 133, 134,
 135, 137, 138, 328
 Gayrinizami 116
 Geçvan ve Giçvan 230
 George Canning 45
 Gevaş 166
 Gilan 131
 Gori 170
 Göle 173, 180, 222, 226, 242
 Gönnye 106, 107
 Görele 122
 Griboyedov 23, 38, 332
 Guran Kürtleri 144, 338
 Gülistan Antlaşması 37, 39, 297
 Gülistan ve Bostan 314, 315
 Gümrü knezi 231
 Gümölcine 128
 Gümüşhacıköy 122, 126
 Gümüşhane 91, 92, 114, 122, 172,
 199, 241, 245, 246
 güneydoğu 157, 167, 173
 Gürcistan 40, 41, 93, 230
 Gürcü 48, 135, 234, 277
 Güroymak 168, 195
 Güzelhisar 98

H

Hacı 40, 51, 68, 80, 89, 91, 204,
 239, 246, 264, 283, 285, 293,
 314, 315

- Hacı Ali Bey 51
Hacıbayram 169, 232, 234, 235
Hacı İbrahim Efendi 40
Hacı Maksud Bey 80
Hacıveli 169, 210, 235, 236, 247
Hafız Ali Paşa 58, 111, 161, 173,
180, 201, 207, 208, 209, 210,
211, 216, 217, 223, 225, 226,
227, 237, 239, 254, 285, 286
Hakkâri 55, 70, 79, 164, 167, 183,
184, 199, 200, 206
Hakkı Paşa 109, 111
Halep 68, 81, 97, 98, 121, 122, 123,
124, 126, 127, 210, 264, 265,
267, 269
Halep Valisi Mustafa Paşa 264
Hâlet Efendi 72, 73
Halıkışla/Halıkları 169
Halidpaşazade Mehmed Paşa 263,
276
Halil Çavuş 86
Halil Hamid Paşa 148
Haltı 61
Halyaz 168, 212, 214
Hamid 126, 131, 148, 324
Hamidili 98
Hamur 168, 181, 182, 185, 188,
197, 206
Hanekin 174, 175, 283
Harcı Abdullah Paşa 174, 266,
269, 270, 271, 275
Harcı Abdülaziz Paş 272
Harir 75, 251, 263, 269, 270, 275,
299
Harput 221, 235
Harşıt Vadisi 171
Hartus 87, 230
Hartus Beyi Ağzıaçık Mehmed Ağa
230
Hasan Bey 75
Hasan Han 55, 61, 145, 146, 180,
181, 182, 188, 200, 207, 209,
214, 224, 229, 231, 234, 235,
236, 237, 239, 242, 243, 245,
246, 294
Hasankale 90, 98, 105, 172, 189,
207, 208, 211, 212, 214, 221,
235, 250
Hasan Paşa 51, 111, 161, 186, 188,
189, 221, 224, 240, 243, 244,
302, 304
Hasköy 127, 128, 148
Hatice Begüm Hanım 48
Hatunoğulları 224
havan 86, 209, 219, 232
Havza 122
Haydaranlı aşireti 59, 61, 62, 180
Haydar Baba 121
hayta 157, 188, 192, 199, 209, 210,
233, 236, 238, 264
Haytabaşı 239, 250
Hazine-i Âmire 86
Hekimhan 122
Henry Willock 44
Hertoşi aşireti 204
Hertuş-Ertuş Aşireti 117
Heybeliyurt 180
Hınıs 88, 90, 168, 190, 192, 193,
197, 206, 213, 217
Hınıs ve Tekman Beyi Abdurrah-
man 192
Hibhib 174, 256
Hicabizâde Hüseyin Efendi 285
Hicaz 66, 68, 77, 311
Hindistan 41, 42, 43, 44, 133, 138,
139, 257, 258, 259, 260, 300
Hoşab Kalesi 167
Hoşnav aşireti 269
Hoy 36, 40, 47, 53, 56, 60, 61, 142,
144, 145, 157, 161, 164, 165,

- 167, 168, 172, 180, 181, 182,
188, 192, 197, 200, 201, 202,
204, 205, 207, 209, 211, 212,
215, 217, 228, 243, 285, 286,
294, 323
- Hristiyan 37, 133
- Humbaracı Ocağı 147
- Hüseyin Han 51, 54, 55, 61, 65, 69,
76, 141, 142, 145, 146, 179,
180, 186, 188, 192, 195, 196,
197, 199, 216, 223, 228, 231,
232, 234, 237, 238, 239, 240,
241, 250, 287, 293, 302
- Hüseyin Paşa 57, 255
- Hüsrev Paşa 25, 26, 47, 48, 50, 51,
52, 57, 64, 65, 68, 80, 86, 90,
101, 102, 159, 160, 161, 170,
180, 181, 182, 183, 184, 186,
187, 188, 191, 192, 193, 194,
195, 197, 199, 200, 202, 207,
209, 210, 212, 221, 224, 228,
229, 230, 231, 232, 235, 237,
238, 239, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 248, 249,
250, 283, 285, 286, 314, 327,
338
- Hz. Hüseyin 66
- I
- I. Aleksandr Pavloviç 45
- III. Ahmed 94, 95, 330
- III. Selim 30, 35, 131, 149, 151,
152, 336
- II. Mahmud 18, 19, 20, 25, 35, 37,
45, 46, 48, 55, 57, 58, 62, 63,
65, 69, 73, 77, 80, 81, 109,
125, 151, 152, 183, 185, 187,
188, 191, 197, 201, 202, 203,
204, 205, 208, 209, 212, 215,
221, 223, 227, 228, 229, 230,
231, 233, 238, 240, 248, 252,
253, 254, 255, 256, 261, 263,
264, 265, 267, 268, 270, 271,
273, 274, 275, 277, 278, 279,
286, 303, 304, 307, 327, 339,
340
- I. Mahmud 130, 293, 301
- Irak 27, 28, 70, 76, 81, 155, 156,
164, 173, 174, 251, 257, 258,
259, 270, 276, 277, 283, 326,
328, 329
- Irak-ı Acem 258
- Isparta 66, 98, 324
- IV. George 44, 45, 290
- IV. Murad 87, 246
- IV. Mustafa 152
- İ
- İbn-i Sina 130, 314, 334
- İbrahim Paşa 35, 129, 234, 253,
276, 278
- İç Anadolu 120
- İçil 57, 58, 98, 99, 161
- İngiliz 22, 23, 24, 27, 38, 39, 40, 43,
44, 45, 46, 49, 76, 129, 131,
132, 133, 138, 139, 140, 146,
149, 150, 257, 258, 288, 290,
291, 293, 303, 328, 335
- İngiltere 22, 23, 24, 38, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 131, 133, 138,
139, 290, 300, 301, 317, 322,
335
- İrad-ı Cedit 149
- İran 17-31, 35-62, 64-81, 85, 86,
88, 89, 94-96, 101, 108, 112,
114-121, 12-148, 150, 152-
175, 179-220, 222-224, 226,
228-325, 327-340, 344
- İran Kaymakamı 69, 215, 289, 290,
305

- İranlı 37, 46, 47, 50, 53, 65-69, 77-80, 112, 183, 196-199, 211, 216, 242, 283, 286, 289, 292, 295, 296, 304, 31-315, 320
- İrevan 196, 294
- İsfahan 136, 137, 258
- İshak Ağa 56
- İshaklı 122
- İskender Han 146, 205
- İskenderun Limanı 92
- İsmail Han Beyat 196
- İsmail Paşa 62, 63, 151
- İspir 122, 221, 235
- İstanbul 19, 20, 23, 29, 35-38, 40, 41, 42, 44, 45, 47-53, 57-61, 65-68, 70-74, 76-78, 80, 81, 85- 94, 96, 97, 10-103, 108, 110, 113, 114, 118, 120-124, 128, 129, 133, 138, 144, 145, 147-150, 152, 154, 161, 166, 168, 171-173, 181, 183, 185, 188, 190, 196, 199, 200, 215, 221, 223, 227, 231, 233, 240, 242, 244, 248, 251, 254, 259, 265, 269, 270, 274, 277, 279, 286, 287, 288, 290, 291, 293, 301-306, 312, 320, 323-340
- İsveçli 150
- İvanoviç Mazaroviç 38
- İzmir 41, 66, 98, 99, 126, 166, 330, 333, 338
- K**
- Kaçar 11, 12, 18, 24, 25, 27, 28, 29, 41, 48, 49, 54, 67, 131, 141, 144, 145, 204, 307, 308, 309, 336, 338
- Kaçar Hanedanı 11, 18, 24, 25, 41, 48, 49, 67, 338
- kadı 114, 124, 208
- Kadı Abdurrahman Paşa 151
- Kafkas 31, 87, 118, 119, 121, 126, 210, 324
- Kafkasya 11, 24, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 118, 163, 332, 338
- Kağızman 89, 169, 179, 180, 207, 216, 221, 223, 230, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 243, 245, 247, 248, 250
- Kağızman Kalesi 89, 247
- Kağızman Voyvodası Rüstem Ağa 207, 243, 247, 250
- Kale-i Sultaniye Antlaşması 42
- Kale-i Şir 196
- Kalender Paşa 57
- Kanuni Sultan Süleyman 166
- Kapıcıbaşı Haşim Ağa 305
- Kapıkulu Ocağı 113
- Karabağ 132, 142, 243
- Karadağlı 142, 197
- Karadeniz 25, 40, 68, 85, 95, 96, 120, 140, 171, 225, 331, 332, 337
- Karahisar-ı Sâhib 98, 106, 193, 199
- Karahisar-ı Şarkî 99, 106, 107, 114, 122, 245, 246
- Karaman 98, 126, 216
- Karapapa 234
- Karesi 99
- Kars 19, 26, 45, 51, 53, 86, 87, 88, 90, 98, 102, 105, 107, 108, 111, 112, 118, 159, 161, 162, 163, 164, 169, 170, 172, 173, 179, 180, 182, 186, 189, 198, 199, 201, 207, 209, 210, 211, 214, 216, 218-251, 254, 265, 302, 304, 305, 324
- Kars Çayı 170
- Kars Müftüsü Süleyman Efendi 227, 228

- Kars Yeniçeri Ağası Serzağarcı Koç
Ali Ağa 227
- Kasım Ağa 61, 64, 244, 268
- Kasım Han 81, 146, 272, 302, 304,
305, 306, 307, 308, 315
- Kasr-ı Şirin 174, 175, 308
- Kastamonu 98, 99
- Kaşan 258
- Kavak 122, 201
- Kavak Mütesellimi Seyyid Feyzul-
lah 201
- Kavalalı 45, 66, 78, 129, 234, 278
- Kavalalı Mehmed Ali Paşa 45, 78,
129, 234, 278
- Kayseri 21, 98, 107, 116, 122, 123,
124, 207, 259, 326, 330
- Kâzımeyn 283
- Kâzımıye 66
- Kazvin 132, 145, 258
- Keçivan Kalesi 111
- Kekeç 236, 242
- Kelhur Aşireti 144, 262
- Kelkit 122, 172, 199, 245
- Kemah 122, 221, 235
- Kemer 172
- Kerbela 66
- Kerden Antlaşması 296, 301, 308
- Kerend 174, 175, 253
- Kerim Han 48, 79, 196
- Kerim Han Kengerlü 196
- Kerkük 70, 71, 172-175, 251, 253-
256, 264, 272, 273, 275-277,
328
- Kerkük Mütesellimi Ebubekir 276
- Keşab 122
- Keşm Adası 44
- Kırcaali 127, 128
- Kırşehir 56, 97, 98, 126, 334
- kıyye 86, 103, 104, 106, 305
- Kızılbaş 192, 193, 215, 247
- Kızılbat 174, 258
- kile 102, 103, 105, 106, 218, 220
- Kirmanşah 47, 137, 174, 175
- Kirmanşahan 29, 36, 47, 71, 75, 76,
78, 79, 137, 144, 146, 156,
179, 215, 251, 253, 256-258,
261, 262, 266-268, 272, 273,
334, 336
- Koçak Gediği 181
- Kol çavuşu 127
- kolera 216, 257, 258, 259, 260
- Konya 98, 115, 126
- Kop 172
- Kostan 172
- Koşavank 210, 247
- Kotur 167, 198, 199, 203, 205
- Kotur Beyi Musa 199
- Kovans 122
- Kölemen 27, 28, 72, 73, 123, 324,
333, 335, 339
- Köseler 62
- Köy 75, 210, 251, 263, 269, 270,
275, 299, 324
- Köysancak 268, 270, 276, 277
- Kumluca 180
- kurşun 89, 90, 234
- Kuruçay 115, 219
- Kut 262
- Kürdistan 44, 64, 65, 69, 70, 79,
253-255, 272, 299, 307, 311,
323, 326, 330, 333
- Kürt 47, 50, 54, 57, 59, 60, 64-66,
70, 71, 79, 80, 117-120, 141,
143, 144, 156, 157, 180, 181,
183, 186, 187, 211, 214, 217,
226, 227, 232, 234, 237, 242,
250, 252, 254, 268, 269, 270,
273, 290, 298, 320, 325, 332,
335
- Kütahya 98

L

Lağımçı 151
 Lahsa 253
 Lamy 136
 Larende 98
 Levent 150, 155
 Limni 127
 Lindsay 139
 Livane 58, 118, 122, 126, 127, 223,
 226
 Livane Beyi Süleyman 118, 226
 Livaneli Dede Bey 223
 Londra 23, 27, 29, 38, 43, 216, 288,
 291, 322
 Lorikan Kalesi 167
 Luristan 146, 257, 261
 Lütü Paşa 95
 Lütfullah Paşa 57

M

Maadin-i Hümayun 37, 57, 114,
 159, 188, 202, 254
 Macar 147, 254
 Maçka 91, 122, 172, 242, 246
 Maden 122, 194, 218
 Magazbert 169, 224, 230, 234, 235,
 236, 241, 247, 250, 287
 Magazbert Beyi Şerif 230, 234, 236,
 287
 Magazbert Kalesi 236, 247
 Mahmudi 55, 61, 77, 89, 179, 198,
 199, 204, 205
 Mahmudi Kalesi 55, 199
 Mahmud Nedim Bey 227
 Mahmud Paşa 57, 58, 61-64, 72,
 75, 76, 79, 89, 117, 119, 161,
 162, 182, 198-206, 212, 248,
 251-255, 257, 267, 270-277
 Maku 164, 168, 172, 180, 181, 182

Malatya 98, 106, 204, 210
 Malazgird 61
 Malazgirt 60, 61, 88, 164, 168, 169,
 181, 182, 190, 195, 197, 333
 Malcolm 42, 43
 Mamalı/Mamalu Aşireti 116
 Mamervan 170, 173, 226, 236, 238,
 242
 Manavgat 98
 Mandiki 61
 Manisa 98
 Mansure ordusu 120
 Maraş 36, 57, 59, 77, 98, 106, 122,
 125, 162, 202, 206, 248, 254,
 264
 Mardin 70, 253, 269
 Maskat 45, 260
 maslahatgüzar 306
 Mazenderan 47, 135, 137
 Medine 67
 Mehmed Celaledin Paşa 162, 202,
 206
 Mehmed Emin Rauf Paşa 62, 69,
 158, 160, 191, 201, 202
 Mehmed Said Galib Paşa 305
 mekkareci 99
 Mekke 67
 Memlük 47
 Mendelicin 252, 262, 263, 273, 276,
 278, 279, 285
 Mentese 98, 99, 126
 menzil 172, 173
 Meragalı Ahmed Han 261
 Merivan 271
 Merzifon 172
 Meşhet 137
 Meşihat 52
 Mısır 20, 45, 78, 129, 151, 156, 278
 Micingert 102, 116, 170, 221, 235,
 241, 242

- Midilli 127
 Mihail Kutuzov 40
 Millî Aşireti 12, 22, 137, 155, 264, 306, 322, 334, 344
 Millidüz Boğazı 170
 Mimar Sinan 5, 40, 95, 166, 172, 327, 335
 Mirza Ahmed 266, 293
 Mirza Bozorg 69, 131, 196
 Mirza Cafer Hüseyini 139
 Mirza Ebulhasan Şirazi 43
 Mirza Ferecullah Han 58
 Mirza Hacı Emin 293
 Mirza Hacı Kasım 283, 285
 Mirza İsa Ferahanî 260
 Mirza Muhammed Ali Aştiyani 292, 293
 Mirza Rıza 74, 139
 Mirza Rıza Han 74
 Mirza Salih Şirazi 139
 Mirza Taki Ali Âbâdî 197
 Molla Mehdi Neraki 314
 Molla Nezir 234
 Molla Süleyman 172
 Mora 17, 36, 102, 123, 127, 128, 301, 303, 319, 329, 335
 Motelib Han-ı Damgani 146
 muahede 306, 307, 310
 Muhammed Ali Bey 51
 Muhammed Ali Çahmaksaz 139
 Muhammed Ali Mirza 36, 47, 48, 49, 75-79, 81, 137, 143, 144, 146, 174, 179, 215, 234, 251-258, 260, 261, 263, 265, 266, 270, 274, 279, 318, 320
 Muhammed Bakır Efendi 68
 Muhammed Bakır Han 146, 200, 251
 Muhammed Han Kaçar 145
 Muhammed Hüseyin Han 76
 Muhammed Hüseyin Mirza 261, 264, 266, 273
 Muhammed Kasım Han Kovanlı 146, 272
 Muhammed Tahir Han 69
 Muhammed Zaman Han 146, 196
 Muharraku'l-Kulub 314
 Muhib Ali Han 77, 78
 Murahhas 293, 295
 Murat Nehri 169
 Mustafa Bey 55, 56, 183, 184, 203
 Mustafapaşazade İbrahim Yümni Bey 56
 Musul 37, 77, 104, 117, 172, 173, 174, 251, 255, 256, 275, 277
 Musul Valisi Ahmed Paşa 251, 255, 256
 Musul Valisi Yahya Paşa 277
 Muş 47, 54, 59-64, 70, 88, 90, 95, 117, 142, 144, 160-169, 179, 180, 181, 182, 189-201, 206, 217, 325, 327, 328, 330, 333
 Mutemedüddeve Neşat 284
 Mühendishane-i Berri-i Hümayun 151
 mühimmat 18, 43, 55, 85-91, 94, 96, 99, 100, 134, 136, 150, 166, 171, 181, 186, 202, 203, 208, 211, 214, 218, 219, 220, 222, 225, 226, 234, 243, 244, 265, 268
 mükâleme 295
 Müslüman 36, 52, 67, 116, 134, 148, 195, 290, 292
- N**
 Nadir Şah 65, 66, 131, 136, 265, 293, 297, 298, 301, 324, 335
 Nahcivan 37, 243
 nâib 114, 124

- Naibi Kazzazzade Abdülkerim Efendi 184
- Napolyon 29, 41, 42, 44, 49, 133, 135, 136, 137
- Narman 170
- Necef 66, 146, 209, 283
- Necef Kulu Han 146, 209
- Necef Toplantısı 66
- Necib Efendi 225, 302, 303, 304, 307, 313
- nefir-i âm 120, 122, 124, 130, 141, 156, 157, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 241, 242, 244, 264, 267, 276
- Nicolas Baron Fabvier 135
- Niğde 98, 122, 204, 207
- Nizam-ı Cedid 131, 132, 149, 150, 151, 152, 339
- Norşin 195
- Nurullah Paşa 57
- nüzül emini 107, 108, 220, 243, 244
- O**
- obüs 86, 89, 150, 212, 219, 232
- Ocak 19, 78, 86, 121, 152, 160, 304, 320
- Of 36, 122, 330
- Oltu 89, 170, 171, 173, 226, 236, 238, 242
- Oltu Kalesi 89
- Orta Anadolu 116
- Orta Doğu 24, 44
- orta elçi 43
- Osman Ağa 100, 107, 108, 203, 204, 222, 246
- Osmanlı 17-31, 35-47, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 64,-81, 85-88, 93-98, 100-107, 112-124, 127- 132, 137, 138, 140-200, 206, 210, 211, 214-216, 226, 230-234, 239, 246, 247, 251, 252, 254, 256, 257, 260, 265, 270-275, 279, 283-297, 299-320, 323-340
- Osman Paşa 45, 51, 86, 87, 90, 111, 162, 214, 218-225, 227-241, 244, 245, 247-249, 265, 277, 295
- Osman Sıtkı Efendi 68
- Ovakışla 63
- Ö**
- Özbek 69
- P**
- Padişah 35, 192, 313, 339
- pandemi 258
- Paolo di Avitabile 132
- Pasin 116, 122, 180, 208, 216, 242
- Paskeviç 171
- Patnos 59, 62, 164, 165, 168, 169
- Patrik Germanos 36
- Paytak Geçidi 174
- Pehlivanlı Aşireti 116
- Pekran 232
- Penek 173, 222, 226
- Perkid-i Kebir 238
- piyade 35, 103, 115, 121, 127, 134, 138, 139, 141-145, 149, 150, 155, 158, 182, 212, 218, 219, 220, 225, 235, 236, 245, 257
- Piyonk 181
- Pizan Kalesi 167
- Portekiz 136
- Purhus 63
- R**
- Rahmetullah Han 146
- Rakka 36, 55, 57, 98, 104, 106, 162,

- 202, 206, 248, 253, 264, 268,
269
- Rauf Paşa 26, 36, 37, 62, 63, 65,
69, 90, 91, 103, 104, 106,
108, 109, 110, 125, 127, 128,
129, 158, 160, 162, 164, 187,
188, 19-194, 197, 198, 201,
202, 203, 204, 206-218, 219,
221-226, 229-241, 247, 248,
249, 257, 266, 283-304, 308,
309, 328
- Reboul 135
- reisülküttap 307
- Reşadiye 166
- Revan 51, 54, 55, 61, 65, 69, 88,
132, 141-145, 157, 169, 170,
179-182, 186, 192, 195, 196,
197, 199, 207, 208, 215, 216,
217, 228, 231-247, 250, 257,
260, 286, 287, 293, 295, 302
- Reyhanlı aşireti 123
- Rıza Bey 107, 108
- Rize 122
- Rum 35, 36, 39, 52, 112, 123, 128,
129, 141, 171, 211, 262, 292,
298, 303, 319, 320
- Rumeli 36, 58, 127, 128, 129, 150,
151, 157, 301, 319
- Rus 20, 28, 30, 35, 36, 37, 38, 41,
42, 43, 44, 45, 50, 74, 87,
101, 113, 118, 119, 120, 121,
131, 132, 133, 136-140, 142,
144, 145, 146, 148, 149, 152,
159, 171, 172, 231, 288, 289,
303, 317, 319, 323-328, 333,
336, 338
- Rus knezi 231
- Rusya 23, 24, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 44, 45, 46, 49, 77, 118,
130, 132, 133, 138, 147, 149,
152, 214, 238, 288, 289, 297,
300, 301, 302, 303, 317, 331,
333, 338
- S
- Sadık Bey 80, 81, 200, 286
- Sadi-i Şirazi 314
- Sadrazam 63, 110, 121, 151, 152,
185, 252, 253, 263, 264, 268,
285, 305, 307, 308
- Safevi 65
- Said Efendi 108, 110, 111, 112, 293
- Said Paşa 74, 75, 80, 81
- Sakız 127
- salgın 22, 214, 256, 259, 260, 273,
292, 318
- Salih Paşa 93, 128, 240, 241, 268
- Salmankas 172
- Salmas 54, 117, 164, 165, 167, 182,
204, 205
- Samarra 66
- Samson Yakovlevich Makintsev
132
- Samsun 102, 212
- Samsun İskelesi 102, 212
- Saray 165, 167
- Sarıkamış 102, 169, 170, 241, 242
- Sarısü 62
- Saruhan 98, 99, 126
- Satmanis Kalesi 54, 77, 167
- Savuk Bulak 277
- Sayda Valisi Abdullah Paşa 123
- Sebastiani 29, 49, 73, 328
- sekban 118, 124, 192, 193, 244
- Sekban-ı Cedid 152
- Selanik Mutasarrıfı Mehmed Paşa
128
- Selim 29, 30, 35, 47, 49, 54, 56,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
89, 117, 128, 131, 142, 149,

- 151, 152, 161, 162, 163, 169,
179-182, 189, 190, 191, 192,
193, 194, 195, 196, 197, 198,
200, 201, 206-215, 217, 218,
238, 239, 242, 255, 325, 326,
328, 336
- Selimiye 308
- Selim Paşa 47, 54, 56, 58-64, 117,
128, 142, 161, 162, 163, 169,
179, 180, 181, 182, 189-198,
200, 201, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215,
217, 218, 325
- Senendec 174
- Sepki/Sipki aşireti 47
- Seraskeri 36, 47, 58, 62, 64, 65, 68,
103, 125, 159, 164, 183, 187,
191, 193, 197, 200, 202, 207,
219, 221, 228, 229, 235, 247,
257, 266
- Serbaz 135
- Serdeşt 271, 277
- Sert Mahmud Paşa 57, 58, 161,
182, 199, 200, 202, 205
- Seyid Hamza 260
- Seyyid Mustafa Efendi 73
- Sırp 35
- Silistre Valisi Mehmed Selim Paşa
128
- Sincar Dağ Silsilesi 174
- Sinne 146, 174, 175, 253, 271, 272
- Sir Harford Jones 43
- Sir Robert Liston 291
- Sis 98, 268
- Sivas 37, 57, 77, 98, 99, 102, 104,
106, 107, 109, 114, 121, 122,
125, 126, 127, 170, 193, 210,
212, 216, 218, 222, 224, 225,
234, 338, 339, 340
- Siverek 204, 221, 235
- Subatan 169, 210, 236, 237, 247,
250
- Suğla 98, 99
- Sultan 18-20, 30, 35, 37, 45, 46, 55,
57, 58, 62, 63, 65, 69, 73, 77,
80, 81, 94, 95, 109, 110, 121,
124, 125, 127, 149, 151, 152,
166, 183, 184, 185, 187, 188,
191, 197, 201, 202, 203, 204,
205, 208, 209, 212, 215, 221,
223, 227, 228, 229, 230, 231,
233, 238, 240, 246, 248, 249,
252-256, 261, 263, 264, 265,
267, 268, 270-275, 277-279,
286, 287, 288, 297, 298, 302-
305, 307, 336
- Sultan Yaylağı 77
- Sultanyeri 127, 128
- Süleyman Faik Efendi 78
- Süleymaniye 69, 70, 173, 174, 175,
253, 255, 257, 258, 263, 266,
267, 269, 270, 272, 273, 303,
304
- Süleyman Paşa 72, 75, 77, 252
- Sümbüllü Han 68
- Sünni 52, 66, 67, 330
- Süphan 164, 168, 197
- Süratçi Ocağı 148
- Sürmene 122, 246
- süvari 62, 86, 91, 103, 107, 115,
116, 118, 121, 135, 136, 139,
144, 145, 146, 155, 157, 169,
181, 182, 192, 204, 221, 235,
236, 273, 319
- Süveydi 61
- Süveyş 278
- Ş
- Şah 19, 24, 35, 37, 38, 41, 43, 45,
47, 48, 49, 51, 65, 66, 68, 71,

- 77, 78, 79, 130, 131, 132,
133, 136, 137, 145, 196, 197,
211, 251, 253, 260, 261,
265-268, 271-273, 275, 283,
284, 285, 289, 292, 293, 296,
297, 298, 301, 303-307, 310,
320, 324, 330, 331, 335, 336,
337, 338
- Şah I. Abbas 43
Şah İsmail 38
Şahseven 197
Şam 68, 69, 95, 126, 210, 239, 254,
311
Şam Kalesi 69
Şark ordusu 90, 99, 108, 122
şark seraskeri 86, 154, 159, 162,
221
Şatırzade Osman Ağa 203
Şehriban 174
Şehrızor 70, 285, 299
Şehzade 36, 37, 38, 47, 48, 49, 64,
65, 68, 78, 79, 131, 132, 137,
145, 146, 151, 174, 179, 183,
192, 193, 195, 196, 200, 201,
202, 203, 205, 209, 214, 215,
234, 239, 246, 251-263, 265,
270, 272-274, 279, 284, 285,
294, 297, 302, 304, 305, 318,
320, 337
Şehzade Abdullah Mirza 272, 273
Şehzade Muhammed Hüseyin
Mirza 273
Şehzade Mustafa 151
Şenkaya 242
Şeyh Ahmed 194
Şeyh Bizini 61
Şii 60, 66, 67, 69, 144, 255, 273,
283, 330
Şikak aşireti 62
Şiran 122, 211
- Şiraz 48, 137, 139, 257, 258, 259,
260, 312
Şüregel 179, 180, 228, 234, 236,
241, 247
Şüregel Beyi Şerif 180
- T
- tabya 87
tacir 50, 68, 80, 251, 295, 311, 313
Tahir Efendi 56
Tahran 12, 19, 22, 29, 38, 40-50,
67, 71, 130, 131, 133, 135,
136, 137, 139, 140, 141, 144,
180, 235, 259-261, 285, 288,
289, 290, 291, 298, 301, 302,
303, 304, 305, 307, 309, 310,
327-330, 333-338, 340
Talin bölgesi 169
Tarsus 98, 126, 268
Taşlıçay 168, 180, 181, 182
Tatvan 63, 95, 96, 166, 168
Tay Aşireti 155
Tebriz 38, 40, 45, 47, 50, 88, 136,
137, 139, 142, 143, 172, 182,
200, 216, 258, 260, 270, 302,
303, 304, 307, 309, 323
Teke 98, 126
Tekman 168, 190, 192, 193
temessük 299, 302, 306, 311, 312,
313
Tendürek 168
Tepedelenli Ali Paşa 303
Tercan 122, 193, 221, 235
Terme 122
The Times 23, 37, 38, 39, 50, 216,
257, 260, 309, 322
tımurlı sipahi 113
Tiflis 75, 231, 247
Tikrit 155
Tilsit Muahedesi 42

Tire 98
 Tirebolu 246
 Tokat 81, 122, 227, 241
 topçu 86, 88, 89, 107, 136, 139,
 151, 155, 156, 222
 tophane 134, 139, 222
 Topkapı Sarayı 10, 22, 305, 322
 Toprakkale 51, 172, 209, 213, 214
 Tortum 122, 225
 Torul 91, 122, 172
 Trabzon 37, 57, 80, 91, 92, 93, 94,
 96, 99, 102, 106, 107, 123,
 159, 171, 172, 188, 193, 208,
 212, 222, 240, 241, 245, 246,
 248, 329, 331, 335, 337
 Trabzon İskelesi 91, 94
 Tunçkaya 230
 turnacı 127
 Turnacı Yusuf Ağa 228
 Tutak 168, 182
 Tutrakan 161
 tüccar 26, 52, 134
 tüfek 89, 143, 203, 219, 242
 Türk 18, 31, 37, 42, 44, 48, 49, 73,
 87, 116, 123, 137, 148, 173,
 197, 323, 324, 328, 329, 330,
 333, 334, 339
 Türkçe 20, 21, 23, 25, 26, 29, 31, 41,
 75, 79, 258, 259, 299, 302,
 306, 307, 309, 310, 313, 326,
 332, 341, 344
 Türkmen 48, 116
 Türkmençay Antlaşması 37
 Türkmenoğlu 308

U

ulûfeli 109, 118, 124, 141, 181, 209,
 210, 216, 220, 224, 225, 238,
 242, 243, 244, 245, 267, 268,
 269, 276

Umman 45
 Urfa 122, 126, 269
 Urmiye 53
 Uzun Mehmed Ağa 68

Ü

Üçbölük Köyü 169
 Ünye 122
 Üsküdar 150, 172

V

Vakfısagır 122
 Valide Han 68
 Van 19, 36, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
 61, 64, 65, 68, 70, 77, 87, 89,
 90, 94, 95, 108, 117, 161,
 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 170, 179, 182, 184, 189, 193,
 194, 198-207, 212, 223, 248,
 326, 329, 330, 332, 340
 Van Gölü 94, 95, 164, 165, 166,
 167, 168, 170, 193, 200, 201,
 329, 330, 332
 Van Kalesi 57, 58, 87, 89, 161, 168,
 200, 201, 202, 205
 Varto 168, 192
 Vavuk 172
 veba 215, 216, 257, 258, 259, 272,
 273
 Vehhabi 67, 71, 73, 330, 333, 337
 Vehhabi-Suudî 66
 Velibaba 181, 206, 208, 212, 216
 Verdier 136
 Vezir Han 68
 Viscount Strangford 38, 288
 Viyana Kongresi 39, 300

W

William Monteith 139

Y

- Yahyalı 126
yanıkara 214, 216
Yasincizade Abdülvehhab Efendi
40
Yemişen 181
Yeniçeri 19, 26, 29, 35, 56, 121,
147, 150, 152, 155, 185, 203,
207, 226, 227, 228, 320
Yeniçeri Ocağı 19, 121, 150
Yermolov 24, 38, 45, 231, 332
Yezd 258
Yezidi aşireti 117, 179
Yoncalı 169, 181
Yukarı Murat 165
Yunan 20, 35, 52, 325
yurtluk ocaklık 161, 188, 190
Yusuf Ağa 65, 112, 228
Yusuf Han 146, 206
Yusuf Ziya Paşa 72

Z

- zabitan 114
Zagros Dağları 173
zahire 21, 87, 95, 100, 102, 104,
107, 154, 166, 181, 197, 200,
202, 203, 205, 207, 209, 210,
217, 218, 220, 222-226, 235,
238, 240, 243, 245, 246, 248,
276
Zap Suyu 167
Zaruşat 180, 228, 237, 238
Zembürek 136
Zencan 273, 315
Zencanî Hacı Mehmed Ali 68
Zend 48
Zernak Kalesi 88
Zeynelabidin 183, 284
Zeytun 122, 126
Zibaçeher Hanım 47, 48
Zigana 171, 172
Zigana Geçidi 171
Zilanlı aşireti 117, 179, 180, 226
Zile 122, 126
Zivin Çayı 170
Zuhab 174, 175, 251, 272
Zülfikar Han-ı Semnani 146
züvvar 311